

HEROINES

PRIRUČNIK

ZA MAPIRANJE
NASLEĐA ŽENSKÉ
EMANCIPACIJE

Beograd, 2025

Autorke Priručnika:

dr Marija Đorđević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu)

dr Bojana Bogdanović (Etnografski institut SANU)

dr Milena Jokanović (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu)

Rukovodilac projekta HEROINE:

dr Ivan Đorđević (Etnografski institut SANU)

Članovi projektnog tima:

dr Lada Stevanović, dr Bojana Bogdanović, dr Miloš Rašić (Etnografski institut SANU)

dr Milena Jokanović, dr Marija Đorđević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu)

Slavica Vasić – Mitrović, Svetlana Ilic, Svetlana Marinković (Romski ženski centar „Bibija“)

Izdavač:

Etnografski institut SANU

Grafički Dizajn:

Mićun Jauković

eISBN: ISBN-978-86-7587-123-1

Podržano od: Centar za promociju nauke Republike Srbije

Sadržaj

•	Predgovor	4
•	I Uvod	5
•	II Nasleđe emancipacije	7
•	III Objašnjenje ključnih pojmova	9
•	Ženska emancipacija	10
•	Mapiranje zajednice	20
•	IV Vodič za istraživanje nasleđa ženske emancipacije	30
•	Fokus grupa	31
•	Sakupljanje i slikovito predstavljanje podataka dobijenih na fokus grupi	41
•	Praktični saveti za moderatorke	44
•	V Trening za mapiranje nasleđa emancipacije	46
•	Struktura treninga	46
•	Igranje uloga	47
•	VI HEROINE – studija slučaja	51
•	VII Literatura i izvori	56

Projekat *Nasleđe emancipacije: osnaživanje Romkinja kroz izgradnju mreže solidarnosti (HEROINE)* građansko je istraživanje koje sprovode Etnografski institut SANU, Romski ženski centar „Bibija“ i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, pod pokroviteljstvom Centra za promociju nauke Republike Srbije. Projektni tim, na čelu sa višim naučnim saradnikom dr Ivanom Đorđevićem, sproveo je istraživanje na osnovu metodologije mapiranja zajednice na tri lokacije u Srbiji. Pripremu treninga, Priručnik za trening za mapiranje nasleđa ženske emancipacije i Vodič za istraživanje nasleđa ženske emancipacije kreirao je istraživački deo tima koga čine naučna savetnica dr Lada Stevanović, viša naučna saradnica dr Bojana Bogdanović, viša naučna saradnica dr Milena Jokanović, viši naučni saradnik dr Ivan Đorđević, naučni saradnik dr Miloš Rašić i naučna saradnica dr Marija Đorđević. Fokus grupe i prikupljanje podataka za mapiranje nasleđa ženske emancipacije na terenu su sprovele saradnice Romskog ženskog centra „Bibija“ iz Beograda, pod rukovodstvom Slavice Vasić-Mitrović, udruženja „Uspešne žene Kostolca“ iz Kostolca i Udruženja građana „Ternipe“ iz Pirota. Mapiranje zajednice, koje je sprovedeno u toku 2024. godine, predstavlja osnovnu građu za četiri objavljena akademska rada, Priručnika za mapiranje nasleđa ženske emancipacije i izložbe koja je ujedno i završna aktivnost ovog projekta, planirana u drugoj polovini 2025. godine. Priručnik koji se nalazi pred vama rezultat je kolaborativnog procesa sa saradnicama iz romskih organizacija i svoj konačan oblik dobio je nakon sprovedenih terenskih istraživanja, na osnovu sugestija i zaključaka moderatorke koje su implementirale fokus-grupne diskusije u toku 2024. godine.

Tim projekta HEROINE se zahvaljuje svim učesnicama fokus grupa i romskim ženskim organizacijama na njihovoj volji, posvećenosti i spremnosti da ponuđene metodološke alate unaprede i primene, te zajedno sa nama mapiraju žensku emancipaciju kao nasleđe romske zajednice u Srbiji. Zahvaljujemo se kolegama u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti i Centru za promociju nauke Republike Srbije, kao i kolektivima Etnografskog instituta SANU i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu na kontinuiranoj podršci.

Ovaj Priručnik jedan je od rezultata projekta *Nasleđe emancipacije: osnaživanje Romkinja kroz izgradnju mreže solidarnosti (HEROINE)*, koji realizuju Etnografski institut SANU, Romski ženski centar „Bibija“ i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, pod pokroviteljstvom Centra za promociju nauke u okviru programa podrške projektima građanskih naučnih istraživanja 2024–2025. Kreirao ga je tim naučnih istraživača i lokalnih partnera koji su bili direktno uključeni u sve tačke procesa razvijanja participativne metodologije prikupljanja podataka o istoriji, praksi i realnosti osnaživanja žena u romskoj populaciji. Istraživanje je intencionalno fokusirano na žene kao nosioce procesa osnaživanja, čime se svakako ne teži umanjivanju uloge cele zajednice u ovim procesima, već se ističe značaj ženskog aktivizma, međugeneracijske razmene znanja i stvaranja specifičnih sistema podrške.

Insistiranje na uključivanju zajednice u svim fazama rada, od definisanja teme, preko razvijanja metodologije, sve do mogućih interpretacija dobijenih podataka, dalo je dodatnu specifičnost ovom segmentu projekta. Rezultati su deo afirmativnog procesa, čiji pravac definiše sama zajednica potpomognuta novim metodološkim sredstvima – metodologijom mapiranja resursa, potencijala i realnih mogućnosti zajednice. Stvaranjem mape ženske emancipacije, mreže podrške i tačke oslonca postaće nedvosmisleno vidljive, a definisani okvir će biti primenjiv u različitim kontekstima i u pristupu drugim temama. Upotreba ovog metoda ima za cilj da istakne resurse, potencijale i realne mogućnosti kao pozitivne vrednosti koje u prvi plan stavljaju sposobnosti, talente i sredstva koja čine mogućim prevazilaženje prepreka u zajednici.

Priručnik je namenjen svima onima koji žensku emancipaciju prepoznaju kao ključnu za afirmativne pomake na individualnom nivou, napredak lokalne zajednice, te za razvoj društva u celini. Obrazovni, starosni i/ili društveno-ekonomski statusi budućih korisnika Priručnika nisu faktori od presudnog značaja. Predznanje za njegovo korišćenje nije potrebno, ali je svaki vid iskustva u radu sa lokalnim ženskim zajednicama dobrodošao i on će implementaciju Priručnika u praksi učiniti lakšom. Naše dosadašnje iskustvo pokazuje da je rad u lokalnim zajednicama na temu ženske emancipacije delotvorniji i kvalitetniji kada se u ulozi istraživača nalaze žene, bilo da su to liderke, lokalne koordinatorke ili naučnice – činjenica da se poverenje lakše uspostavlja na relaciji žena–žena definisala je i ciljnu grupu ovog Priručnika. Stoga se u njemu obraćamo prvenstveno budućim korisnicama koje će, nadamo se, Priručnik u praksi vrlo uspešno implementirati na različitim lokacijama i u raznolikim lokalnim zajednicama.

Iako je prvenstveno nastao za potrebe mapiranja nasleđa ženske emancipacije u romskim zajednicama u Srbiji, Priručnik je koncipiran tako da može imati najširu primenu, odnosno da može biti implementiran u svakoj zajednici. Pored objašnjenja svih pojmova relevantnih za temu nasleđa ženske emancipacije, u Priručniku je pojašnjena metodologija mapiranja zajednice, uz precizne instrukcije za njenu implementaciju u lokalnim zajednicama i uz posebno dodat segment koji se fokusira na mapiranje nasleđa svakodnevice zajednica. Centralni deo Priručnika jeste *Vodič za mapiranje nasleđa ženske emancipacije* – u njemu je predstavljen upitnik na osnovu kojeg se vode fokus grupne diskusije, kao i način beleženja podataka koji će u daljem postupku analize i interpretacije rezultirati stvaranjem mapa nasleđa ženske emancipacije. U Priručniku su prikazani i podaci dobijeni primenom participativne metodologije u okviru projekta HEROINE koji je 2024. godine realizovan u ženskim romskim zajednicama u Srbiji. Planirano je da rezultati ovog istraživanja budu sistematizovani i predstavljeni javnosti u formi publikacije i izložbe čija je realizacija predviđena u drugoj polovini 2025. godine. Svi segmenti Priručnika ilustrovani su primerima, kako bi sadržaj bio što razumljiviji i kako bi njegova primena u praksi bila što kvalitetnija. Priručnik u budućoj upotrebi može biti podložen promenama u onoj meri i na takav način da poentira specifičnosti lokalnih zajednica u kojima se istraživanje sprovodi.

II Nasleđe emancipacije

Nasleđe je veoma dinamičan pojam koji se vremenom menja u skladu sa kulturnim i društvenim promenama. Pojam nasleđa odnosi se na skup vrednosti, tradicija i identiteta koje se prenose sa jedne generacije na drugu. Dok je ranije obuhvatao materijalne elemente poput predmeta, spomenika, umetničkih dela i zgrada, ovaj pojam je vremenom proširen. Naime, krajem prošlog veka teoretičari su ponudili nov pogled na razumevanje vrednosti predmeta, odlazeći dalje od samog fizičkog objekta ka ideji koja stoji iza njega. Predmet je od tada shvaćen samo kao vidljiv simbol nekog intelektualnog procesa odnosno, kao nosilac značenja i narativa. Takođe, i samo nasleđe sve se izraženije prepoznaje kao proces, ne kao imenica već glagol,¹ odnosno ne stvar, nalazište ili mesto, već višestruki proces stvaranja značenja ili kulturni performans. Ovako postavljeno, svako nasleđe je nematerijalno i odnosi se na različite aspekte kulture poput običaja, rituala, i društvenih praksi koje su od esencijalne važnosti za identitet i kontinuitet zajednica.²

Tokom poslednjih nekoliko decenija, usled sve većih tehnoloških mogućnosti sa jedne strane, ali i usled društveno-političkih zaokreta, dolazi do znatnog interesovanja za sećanja i svakodnevicu pojedinaca, odnosno pojedinki i malih grupa.³ Od tada se poseban fokus stavlja na nasleđe manjinskih zajednica, kao i onih koje su istorijski bile marginalizovane, ali i na nasleđe žena koje su u mnogim kulturama svojom ulogom vezivane isključivo za privatni domen i ostale nevidljive u zvaničnim istorijama uprkos svojim brojnim dostignućima. Manje zajednice, kao što su etničke manjine, autohtone grupe stanovnika ili imigrantske zajednice, ranije nisu imale mogućnost da predstave svoje tradicije i kulture u širem društvenom kontekstu. Stoga su muzeji, tradicionalno usmereni na očuvanje i prikazivanje kulturnih artefakata dominantnih društvenih grupa, u poslednjim decenijama sve zainteresovaniji za otvaranje vrata drugačijim perspektivama. U procesu reinterpretacije kulturnog nasleđa, muzeji i druge institucije

¹ Harvey, David. 2001. "Heritage pasts and heritage presents: Temporality meaning and the scope of heritage studies", *International Journal of Heritage Studies* 7 (4): 319–338.

² UNESCO, 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, <https://ich.unesco.org/doc/src/15164-EN.pdf>

³ Jokanović, Milena, Ivan Đorđević & Marija Đorđević. 2024. „Nasleđe emancipacije: sakupljanje (nevidljive) svakodnevice“. *Etnoantropološki problemi* 19 (4): 1265–1284.

baštine prepoznaju potrebu da se u njihovim zbirkama, izložbama i programima nađu i narativi zajednica koje su do sada bile marginalizovane. Ipak, mnogi glasovi i dalje ostaju „nečujni“, dok se mnoge prakse prenošenja vrednosti zajednica i posebno aktivnosti žena u njima ne prepoznaju kao nasleđe i samim tim vremenom bivaju prepuštene zaboravu.

Stoga se u kontekstu ovog istraživanja bavimo upravo nasleđem ženske emancipacije – svim onim zapamćenim / zabeleženim pređenim putevima, mehanizmima promena, usponima i padovima na putu emancipacije, te krajnim ciljevima kojima su žene pre nas stremile. Polazimo od činjenice da se obrasci ponašanja nasleđuju i uče. Od rođenja stičemo znanja i veštine – najpre u okviru primarne porodice, a kasnije i kroz obrazovni i pravni sistem – učimo kako da funkcionišemo u svim segmentima života. Nasleđeni obrasci ponašanja često su ograničavajući za ženu – negativna uverenja da žena treba da se žrtvuje, da je podrazumevano da ona oprašta i toleriše, te da bude zadovoljna onim što joj se pruži, (p)ostaju agensi rodne neravnoteže i diskriminacije. Međutim, isto tako se, s generacije na generaciju, mogu prenositi (i prenose se) i oni afirmativni obrasci ponašanja koji postaju pokretači rodnih promena i napretka. Oni omogućavaju da žena sebe sagleda u pravom (i jedino ispravnom) svetlu – kao ravnopravnu, poštovanu i uvažavanu članicu svoje porodice / šire društvene zajednice / društva u celini. Uzori koji inspirišu nalaze se svuda oko nas – to mogu biti naše bake, majke, komšinice, prijateljice, odnosno sve žene koje svojim primerom pokazuju kako se prevazilaze zamišljene rodne granice. Podjednako su važni i savremeni modeli emancipacije, životne priče sadašnjih heroína, njihova snaga i motivacija da ostvare promenu, jer će i oni sami, protokom vremena, postati nasleđe.

III Objašnjenje ključnih pojmova

U ovom delu Priručnika biće objašnjeni ključni pojmovi neophodni za mapiranje nasleđa ženske emancipacije.

1. ŽENSKA EMANCIPACIJA

	Broj strane
1.1 Ženska emancipacija – definicija	9
1.2 Mapa puta	10
1.2.1 Polazna tačka	11
1.2.2 Pokretač	11
1.2.3 Uzori	12
1.2.4 Mehanizmi	14
1.2.5 Tačke oslonca	14
1.2.6 Izazovi	16
1.2.7 Cilj = promena	16
1.3 Nivoi vidljivosti	17

1.1 Ženska emancipacija – definicija:

Emancipacija je proces oslobađanja od svake vrste zavisnosti, potčinjenosti i ugnjetavanja, sa ciljem postizanja potpune samostalnosti i nezavisnosti. Ženska emancipacija podrazumeva procese, strategije i napore kojima se žene trude da se oslobode autoriteta i kontrole muškaraca i tradicionalnih struktura moći. Ona takođe podrazumeva obezbeđivanje jednakih prava, uklanjanje rodne diskriminacije iz zakona, institucija i obrazaca ponašanja, kao i određivanje zakonskih standarda koji će promovisati punu ravnopravnost žena sa muškarcima. Istorijski gledano, žena zauzima sekundarni položaj u društvu i nema ravnopravan pristup moći u odnosu na muškarce. Postoje brojni oblici i načini kojima se žena u savremenim uslovima potiskuje na margine društva. To počinje od samog rođenja (želja da se rodi sin), nastavlja se u detinjstvu kroz vaspitanje i pripremu za „ženske“ poslove, odabir „ženskih“ škola i slično. Brak često postaje oblik degradacije žene (umesto afirmacije i potvrđivanja), jer ona postaje zarobljenik porodice i porodičnih odnosa, nekada trpeći i direktno nasilje u porodici. U društvu se nastavlja potiskivanje žene u ekonomskoj sferi (teže zaposlenje, slabije plaćena radna mesta, zlostavljanje na poslu), političkoj i kulturnoj oblasti itd. Rat, kriminal, korupcija i trgovina ženama kao „belim robljem“ predstavljaju potpunu degradaciju žene.⁴ Naravno, postoje i oblici samopotiskivanja žena (asketizam, robovanje lepoti i vitkosti, modnim trendovima, bežanje u usamljenost).⁵ Međutim, žene u različitim društvenim grupama sve češće uviđaju mogućnost poboljšanja svog društvenog / porodičnog / ličnog statusa. Za to je u Srbiji obezbeđen pravni okvir – UN Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) ratifikovana je i na snazi,⁶ dok normativni okvir prava na rodnu ravnopravnost čine Ustav Republike Srbije⁷ i antidiskriminaciono zakonodavstvo poput Zakona o zabrani diskriminacije⁸ i Zakona o ravnopravnosti polova.⁹ U ovaj zakonski okvir u Srbiji uklapa se i upotreba rodno

⁴ Šijaković, Ivan. 2005. „Nova područja sukoba između muškarca i žene“. *Teme* 29 (3): 323–336, str. 323.

⁵ Isto.

⁶ Ratifikacija i stupanje na snagu Konvencije (CEDAW) su ponovljeni nekoliko puta zbog promena u samoj državi. Prvi put, za vreme SFR Jugoslavije Konvencija je ratifikovana 1981, a stupila na snagu 1982, drugi put za vreme SR Jugoslavije 1999. odnosno 2000. godine, što je sukcesivno usvojila i Republika Srbija.

⁷ Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006. Vidi još: Pajvančić, Marijana. 2008. *Pravni okvir za ravnopravnost polova* i Pajvančić, Marijana. 2021. *Ravnopravnost u ustavnom razvoju Srbije*.

⁸ Službeni glasnik Republike Srbije br. 22/2009.

⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009.

osetljivog jezika.¹⁰ Promene, ipak, ne dolaze svuda istom brzinom i istom dinamikom. Emancipacija je prisutnija u urbanim sredinama, dok se položaj žena u ruralnim oblastima sporije menja. Uprkos i dalje prisutnim socijalnim, ekonomskim i političkim preprekama koje žene i devojčice čine nesrazmerno ranjivijim, napredak je vidljiv u mnogim segmentima društva i svakodnevnog života.

1.2 Mapa puta:

Oснаživanje žena nije „žensko pitanje“ kojim se bave samo žene i kod koga one nose teret ostvarivanja promena, dok su muškarci oslobođeni bilo kakve uloge ili odgovornosti. Uklanjanje ukorenjenih sociokulturnih prepreka koje su temelj rodne diskriminacije i neravnopravnosti, zahteva da svi društveni činioci (institucije, pojedinci) razumeju negativne posledice tih normi i prednosti jednakosti za razvoj čitave zajednice, pa samim tim i značaj njihovog savezništva i zastupanja emancipacije žena.¹¹ Emancipacija nije nešto sa čime se rađa ili što se može dobiti, za nju se treba izboriti. Na tom putu ključne su sledeće etape:

¹⁰ Cvetičanin Knežević, Hristina & Jelena Lalatović. 2019. *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*.

¹¹ Garba, P. Kassey. 1999. *An Endogenous Empowerment Strategy: A Case Study of Nigerian Women*. Development in Practice, 9: 1–2, str. 139.

1.2.1 Polazna tačka:

Početna pozicija, odnosno društveni / porodični / lični kontekst u odnosu na koji se želi napraviti promena / razlika je izuzetno značajan kada se govori o procesu emancipacije. Početna pozicija može biti različita. Polazna tačka je često ona koja podrazumeva inferioran položaj žene u okviru porodice, ali i šire društvene zajednice. Žene su svojom biološkom konstitucijom predodređene za rađanje i odgoj dece, zbog čega se očekuje da ostanu vezane za kuću. To je jedna od pretpostavki o ulogama koja ima za cilj da ženu smesti u privatnu sferu i da je izoluje od javnog života. Svođenje pripadnica ženskog pola na ulogu supruge, majke i domaćice dovodi do produženog života patrijarhalnih ideologija i kulturnih obrazaca koji se prenose na naredne generacije. Žene koje rastu i sazrevaju kao ličnosti u društvenom i porodičnom ambijentu koji uvažava i podrazumeva ravnopravnost žene i muškarca (primera radi, u porodicama u kojima su neki od članova fakultetski obrazovani, ekonomski stabilni, u kojima je prisutan uravnotežen partnerski odnos između roditelja i sl.) u daleko su većoj prednosti od onih kojima je stanje inferiornosti datost. Polazna tačka definiše i cilj emancipacije – da li će to biti izboreno elementarno pravo na obrazovanje ili ambicija za učešćem u javnom političkom životu zajednice, zavisi upravo od početnog konteksta.

Primer: *Ekonomsku nezavisnost lakše će postići žena koja odrasta u porodici sposobnoj da finansira njeno školovanje, od žene koja odrasta u nemaštini i može steći samo zakonom propisano osnovnoškolsko obrazovanje. Velika je verovatnoća da će se prva od njih nakon završene srednje škole / fakulteta lakše zaposliti, te postati ekonomski nezavisna, od druge koja će teško pronaći svoje mesto na tržištu rada (ili dobro plaćen posao), čime će se stanje njene ekonomske zavisnosti prolongirati.*

1.2.2 Pokretač:

Promena se inicira. Pokrenuti promenu nije lako – inicijalni trenutak je često praćen osećajem straha od nepoznatog i/ili neuspeha, ali i osećajem krivice. Često se mogu javiti pitanja: „Kako da budem sigurna u svoju odluku?“, „Kako da pokrenem promenu?“, „Šta ako ne uspem?“, „Šta ako mi bude gore nego što jeste?“, „Šta ako svojom odlukom povredim nekoga sebi bliskog?“... Različite okolnosti mogu dovesti do

toga da žena odluči da napravi iskorak iz stanja u kome se nalazi. Pokretači mogu biti najrazličitiji i nisu isključivo negativni. Nekada je to **nasilje** u porodici koje žena više neće da trpi, nekada je to ambicija da se postigne **uspeh** u životu, nekada je to želja da se **promeni** stil života / mesto boravka / neposredno okruženje, a nekada je to želja da se **dokažemo** i sebi i drugima. Trenutak u kojem žena donese odluku da napravi promenu rezultat je zrelosti / životnog iskustva, jer osobe mlađe životne dobi ne poseduju kognitivne i emocionalne kapacitete za donošenje radikalnijih odluka o promeni svog položaja u porodici / društvu. Pokretač ne mora nužno da bude drastičan, radikalan.

Pokretanje promene prate četiri koraka (4S):

Sagledavanje – *sagledavanje trenutne situacije, prikupljanje relevantnih podataka i razmatranje alternativa*

Smelost da se promena pokrene – *rezultat je različitih okolnosti i ličnih (kognitivnih i emocionalnih) kapaciteta osobe koja odluku donosi*

Spremnost za prihvatanje neuspeha – *promena može da bude neuspešna / da ne teče željenom dinamikom / da ne daje željeni rezultat*

Spoznaja da je odluka da se napravi promena vrednost sama po sebi!

1.2.3 Uzori:

U užem i širem okruženju svake žene postoje pojedinci i/ili grupe ljudi koji inspirišu i koji zavređuju da budu uzori. Uzori su važni za razvoj ličnosti, naročito u detinjstvu i mladalaštvu, tako da za njima postoji psihološka potreba. Izabrati neku osobu za uzor znači usvojiti vrednosti za koje se ta osoba zalaže. Imati uzor u nekome podrazumeva i želju da se jednom postane isti takav. Bez uzora nema procesa poistovećivanja, identifikacije sa drugim, koji je izuzetno važan za izgradnju nečijeg Ja. Uzori u procesu ženske emancipacije mogu biti poznate ličnosti iz bilo kog dela sveta, osobe iz sopstvene zajednice, članovi porodice, prijatelji. Neke od osobina koje bi uzor trebalo da ima jesu:

- **Vođstvo sopstvenim primerom:** Primenjuju dobre vrednosti / ponašanja i u tome predstavljaju primer za zajednicu.
- **Znanje:** Razumeju stanje zajednice i informisani su o njenim izazovima, potrebama i prednostima.
- **Samosvest:** Prepoznaju svoje prednosti i slabosti, te način na koji oni utiču na druge.
- **Samokontrola:** Mogu da kontrolišu svoje reakcije / ponašanja i menjaju ih na bolje.
- **Samopouzdanje:** Veruju u svoje sposobnosti da obave poslove i odgovore na izazove.
- **Istrajnost:** Posvećeni su i neprekidno se trude da ostvare ciljeve.
- **Hrabrost:** Prevazilaze strah u nepovoljnim okolnostima i imaju unutrašnju snagu.
- **Odgovornost:** Odgovorni su za svoje postupke, čak i one koji prouzrokuju nepovoljne posledice ili su štetni.
- **Poštovanje:** Ophode se prema drugima sa poštovanjem i nastoje da razumeju i uzmu u obzir njihove stavove.
- **Iskrenost:** Drže reč, autentični su i ulivaju poverenje.
- **Pouzdanost:** Dosledni su, možete se pouzdati u njih, jasni su i posvećeni služenju zajednici.
- **Odsustvo diskriminacije:** Postupaju sa ljudima ravnopravno i pravično; razmišljaju o koristi za sve pripadnike zajednice, naročito za one kojima treba najviše pomoći.
- **Pristupačnost:** Ljubazni su i može im se prići.
- **Inkluzivnost:** Žele da čuju stavove drugih i pomažu drugima da iskažu svoje ideje.
- **Saosećajnost:** Imaju želju da pomognu ljudima kojima je pomoć potrebna.
- **Vizionarstvo:** Mogu da gledaju unapred i usredsrede se na širu sliku.

1.2.4 Mehanizmi:

Postoje brojni oblici i načini kojima žena u savremenom društvu može promeniti svoj početni društveni / porodični / lični status ili položaj. Mehanizmi kojima se ostvaruje promena u velikoj meri zavise od krajnjeg cilja, odnosno statusa / položaja kome se teži.

U zavisnosti od toga da li je krajnji cilj poboljšanje ekonomskog položaja, uključivanje u rad struktura izvršne vlasti i/ili povećanje samopouzdanja, mehanizmi mogu biti obrazovanje, zaposlenje, rešavanje / kontrola zdravstvenih problema, umrežavanje sa članovima šire društvene zajednice, izmeštanje iz prostornog okvira koji nije (fizički / emocionalno) bezbedan, istupanje iz nasilnog partnerskog odnosa i sl.

1.2.5 Tačke oslonca:

Ohrabrenje i podsticaj da se napravi promena može stići sa različitih strana (isto tako može i izostati). Institucionalna mreža podrške koju čine vladine i nevladine organizacije trudi se da stvori adekvatan pravni i institucionalni okvir kako bi emancipacija žena bila što efikasnija. Primera radi, zakon propisuje obavezno osnovnoškolsko obrazovanje za oba pola, čime je ravnopravnost devojčica i dečaka u tom segmentu dobila pravni format. Međutim, vrlo često to nije dovoljno da bi se jedna žena osnažila da krene na dalji put promena.

Ključne tačke oslonca često se nalaze u neposrednom okruženju – to mogu biti pojedinke/ci (iz porodice, lokalne nevladine organizacije, strukture vlasti i sl.), lokalna udruženja i/ili druge organizacije civilnog društva koja mogu pružiti potrebnu pomoć, savet ili podršku, kao i državne institucije čiji je zadatak da prate sprovođenje zakonskih normi u praksi. Ponekad jedinu tačku oslonca žena pronalazi u sebi samoj.

Tačke oslonca obezbeđuju:

1. **Informisanje** – pravovremeno, potpuno i objektivno dobijanje potrebnih informacija (o radu organa javne uprave, zakonskim propisima, mogućnostima rešavanja konkretnog problema i sl.);
2. **Podršku** – savetovanje i konsultacije o ispravnosti odluke i njihovim ishodima;
3. **Uključivanje** – uključivanje institucija, organizacija civilnog društva ili pojedinaca u proces promene;
4. **Partnerstvo** – zajedničko kreiranje, sprovođenje i praćenje realizacije emancipatorskih praksi.¹²

¹² Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, 2019. *Saradnja sa civilnim društvom – temelj dobre reforme javne uprave*. <https://mduls.gov.rs/reforma-javne-uprave-u-srbiji/baza-znanja/saradnja-sa-civilnim-drustvom-temelj-dobre-reforme-javne-uprave/?script=lat>

1.2.6 Izazovi:

Na svom putu emancipacije, žene se suočavaju sa naročitim skupom izazova zbog postojanja duge istorije diskriminacije i isključenosti, što ih ne stavlja u istu početnu poziciju kao muškarce kada je reč o javnoj i porodičnoj sferi. Te prepreke su dovele do nižeg stepena pismenosti kod žena, zajedno sa poljuljanim samopouzdanjem i kompleksom niže vrednosti, kao i strahom od kritike i nasilja ako kažu ili učine nešto što izlazi iz okvira tradicionalnih uloga i normi koje su im dodelile njihova kultura i društvo. Neki od najčešćih izazova jesu: 1) nedostatak znanja, veština, samopouzdanja i vremena (koje se javlja usled ograničenosti na kućne poslove i brigu o porodici); 2) reproduktivne obaveze; 3) iskustvo nasilja u porodici i 4) socijalna izolacija usled nedostatka društvenih mreža i ograničene mobilnosti. Žene često same sebi odmažu, prihvatajući i naglašavajući one obrasce ponašanja koji ih zapravo i drže u podređenom položaju.¹³

Primer: Na putu sticanja ekonomske nezavisnosti žena se može suočiti sa brojnim izazovima. Na individualnom nivou to su nesigurnost, osećaj manje / niže vrednosti, samokritičnost i sl; na nivou porodice to je izostanak podrške (nepružanje pomoći oko čuvanja dece, kućnih poslova, predrasude da žena ne bi trebalo da radi...), na tržištu rada to je diskriminacija po polnoj, verskoj i nacionalnoj osnovi, dok su unutar šire društvene zajednice to negativni komentari i osude zbog želje da ostvari sopstvena primanja i sl.

1.2.7 Cilj = Promena:

Cilj je u velikoj meri uslovljen početnim kontekstom (polaznom tačkom), te tačkama oslonca – žena će svoj početni položaj / status brže i lakše promeniti ukoliko na tom putu ima (institucionalnu / individualnu) podršku, za razliku od one koja svoj početni položaj / status (koji je često uronjen u tradicionalne obrasce ponašanja) menja

¹³ World Bank. 2023. *Transformative Grassroots Leadership Training*, str. 5.

potpuno sama. **Jednakost i sloboda** su svojstva koja žena dobija emancipacijom. Promene mogu biti „mikro“ i „makro“. Prve su sva ona „mala“ prekoračenja rodno zadatih granica koja se mogu zapaziti na različitim nivoima svakodnevnog iskustva žena u prošlosti.¹⁴ Iako su se žene u svim uslovima i u meri u kojoj je to bilo moguće, zalagale za više slobode, dostojanstva i prava da žive izvan patrijarhalnih normi, činjenica je da je istorijski, ekonomski i politički kontekst sve do sredine 20. veka onemogućavao „velike“ i lako vidljive emancipatorske promene. Može se reći da je, u savremenom društvu, ostvaren značajan napredak u emancipaciji žena, u svim područjima i na skoro svim geografskim prostorima. Ipak je ostalo još mnogo prostora gde se žena nalazi u podređenom, ugroženom pa i u potpuno nehumanom položaju.¹⁵

1.3 Nivoi vidljivosti:

Parametri na osnovu kojih se evaluira proces emancipacije mogu biti spoljašnji i unutrašnji.

¹⁴ Nelević, Nataša. 2019. „Žene – Žudnje – Prelasci / Putujući muzej žena Crne Gore“, str. 8–9.

¹⁵ Šijaković, Ivan. 2005. „Nova područja sukoba između muškarca i žene“. *Teme* 29 (3): 323–36, str. 323.

Prvi raspolazu veoma konkretnim brojkama, a tiču se stepena obrazovnog nivoa (I–VIII), godinama stupanja u brak, broja rođene dece i sl, dok su oni unutrašnji nemerljivi, a odnose se na samopoštovanje, samopouzdanje, lični / unutrašnji osećaj promene itd. Takođe, emancipacija žena je vidljiva na tri nivoa: na nivou šire društvene zajednice, porodice i individue.

Promene su vidljivije na širem društvenom nivou, dok u domenu porodice (partnerskih, roditeljskih, rodbinskih veza) procesi emancipacije teku sporije.

Primer: Žena može biti ekonomski samostalna (u nekim slučajevima ostvarujući i veća primanja od muških članova porodice), ali neće zbog toga biti oslobođena kućnih obaveza – od nje će se, u najvećem broju slučajeva, i dalje očekivati da u potpunosti brine o deci i domaćinstvu.

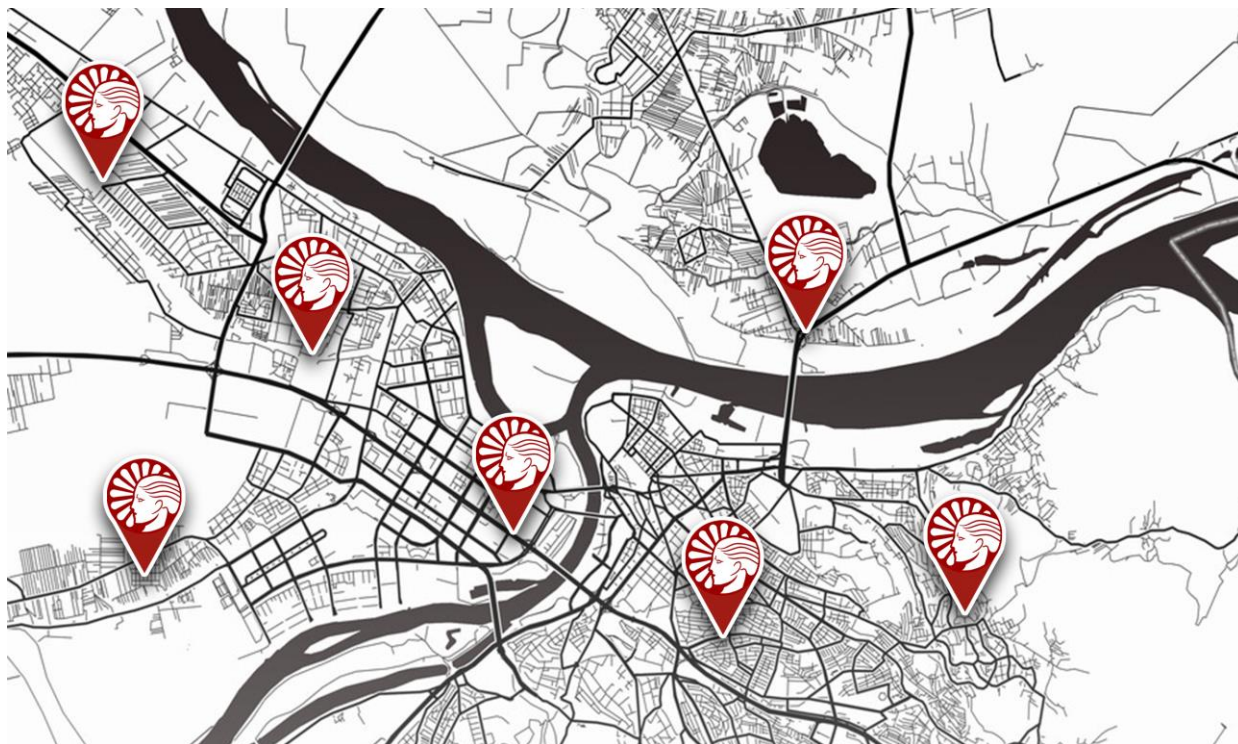
2. MAPIRANJE ZAJEDNICE

	Broj strane
1.1 Šta je mapiranje zajednice?	20
1.2 Mogući pristupi mapiranju zajednice	22
1.3 Čemu služi mapiranje zajednice?	24
1.4 Mapiranje zajednice – postupak, koraci i saveti	25
1.4.1 Postupak	25
1. 4. 2 Koraci	26
1. 4. 3 Saveti	28

U ovom delu Priručnika biće detaljnije predstavljen metod mapiranja zajednice, mogući pristupi, kao i praktični primeri i saveti za njegovu primenu.

Mapiranje zajednice predstavlja jedan od mnogih participativnih pristupa rada sa zajednicom, kroz koji se ustanovljavaju vrednosti i mogućnosti promene unutar zajednice na osnovu njenih realnih mogućnosti, kapaciteta i potreba. Ovaj metod rada svoj pun potencijal ostvaruje primarno u okvirima društava koja ideje inkluzije, manjinske participacije i pluralizma nose u samim temeljima svog funkcionisanja. Značajan razvoj i primenu ovog metoda vezujemo za kraj 20. veka, zajedno sa usponom ideje multikulturalnosti i društvene inkluzije manjinskih i marginalizovanih zajednica u institucije društva na svim nivoima. Upotreba ovakve metodologije u radu sa zajednicom omogućava da se glas zajednice i pojedinaca čuje i bude vrednovan kao nezamenljiv unutar mesta, društvene jedinice i konteksta.¹⁶

¹⁶ Cochrane, Logan & John Corbett. 2020. "Participatory Mapping". *Handbook of Communication for Development and Social Change*, prir. Servaes Jan. 705–714.

1.1 Šta je mapiranje zajednice?

„Mapiranje zajednice je proces stvaranja vizualizacije odnosa između mesta i lokalne zajednice kroz upotrebu kartografije, odnosno stvaranja mape“.¹⁷

Mapiranje zajednice (community mapping) je metod pozitivne evaluacije potencijala, resursa i realnih mogućnosti kojim jedna uža ili šira zajednica raspolaže. Bazira se na prepoznavanju preduslova za promenu i razvoj, fokusirajući se na snage i prednosti zajednice. Ovakav pristup u radu sa zajednicom ne ignoriše objektivne i potencijalne prepreke sa kojima će se zajednica na svom razvojnog putu susresti ili se u datom trenutku susreće, već teži da iste prevaziđe kroz afirmativno sagledavanje zatečenog stanja.

Afirmativno sagledavanje trenutnih realnih mogućnosti i potreba, koje nije prvenstveno zasnovano na prepoznavanju i definisanju prepreka, omogućava promenu pravca razmišljanja i analize prikupljenih podataka. Mapiranje zajednice pruža mogućnost prevazilaženja prepreka kroz definisanje pravaca delovanja na

¹⁷ Đorđević, Marija, Bojana Bogdanović & Miloš Rašić. 2024. „Metodologija mapiranja zajednice – istraživanje nasleđa emancipacije Romkinja“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 72 (2): 249–270, str. 259.

osnovu realnih mogućnosti, što ga čini inicijalno otpornijim na negativne uticaje – na osnovu prednosti se definiše šta i kako se radi, na taj način formulišući rešenja za prepreke na samom početku planiranja aktivnosti.

Mapiranje zajednice bazira se na primeni participativnih alata, koji po svojoj prirodi zavise od interesovanja i aktivnog učestvovanja zajednice. „Najznačajniji aspekt ovakvog pristupa jeste princip kolektivnog, baziranog na neophodnosti višestrukog odgovora na isto pitanje, čiji konačan oblik proističe iz krajnjeg konsenzusa između pripadnika zajednice koji ulaze u proces stvaranja mape fizičkog mesta, nematerijalnih odnosa, a time i prostora u kojem se zajednica manifestuje“.¹⁸ Moguće je da samo jedan član u zajednici mapira, ali ona / on mora biti u komunikaciji sa ostalim članovima. Na taj način svi daju svoj doprinos definisanju resursa i mogućnosti, što kao svoj konačan ishod ima stvaranje osećanja zajedničkog vlasništva odnosno deljenja resursa i potencijala zajednice. Zasniva se na prepoznavanju svih (ili najvećeg broja) vrednosti, talenata i resursa (materijalnih i nematerijalnih) koje zajednici mogu da omoguće transformaciju i razvoj na osnovu realnih mogućnosti i potreba, stvarajući time stabilniju, raznovrsniju i koherentniju jedinicu. Mapiranje zajednice je u pogledu strukture slično SWOT analizi u strateškom menadžmentu kojom se procenjuju snaga, slabost, potencijali i prepeke,¹⁹ koji mapirane karakteristike stavlja u uslovno-posledične relacije koje se odražavaju na krajnje rezultate procesa.

Mapiranje zajednice kao metod pruža mogućnost vizualizacije svih prepoznatih resursa, potencijala i realnih mogućnosti, pojedinačno i u vezi jedni sa drugima. „Mapa“ ne mora nužno biti karta, ali mora na jasan način da prikaže tačke spajanja i razdvajanja, kao i uslovnih odnosa unutar zajednice. Fleksibilnost ovog metoda daje mogućnost njegove primene u različitim kontekstima i omogućava da svaka pojava, aktivnost i vrsta resursa zajednice može naći svoje mesto na mapi i time biti vizualizovana. Mapa u tom slučaju postaje još jedno sredstvo za pozitivnu identifikaciju zajednice. „Ovakav pristup u radu sa manjinskim i marginalizovanim grupama svoj pun potencijal ima u insistiranju na samostalnom radu zajednice pomoću razvijene i zajednički prilagođene metodologije. Na taj način, omogućava se drugačiji vid analitičkog razmatranja trenutnog stanja zajednice, njenih potreba, težnji, te postojanja

¹⁸ Isto, str. 259.

¹⁹ Gürel, Emet & Merba Tat. 2017. "SWOT Analysis: A Theoretical Review". *The Journal of International Social Research* 10: 994–1006.

pojedinki i pojedinaца s nastojanjem o uspostavljanju novih i drugačijih relacija unutar zajednice i društva.“.²⁰

1.2 Mogući pristupi mapiranju zajednice

U procesu mapiranja zajednice mogu se primeniti tri različita pristupa:²¹

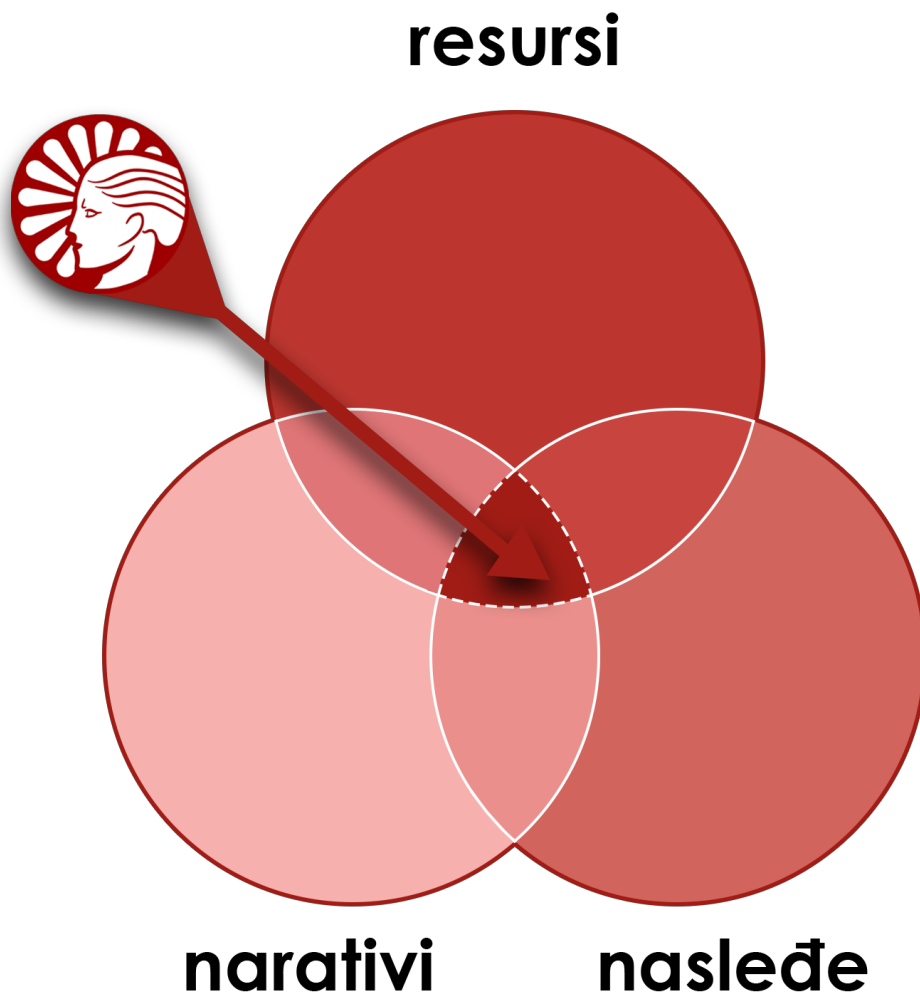
1. **Prepoznavanje svih resursa, potencijala i realnih mogućnosti**, podrazumeva što je moguće obuhvatnije prikupljanje podataka o resursima (prirodnim i ljudskim), znanjima, veštinama, sredstvima itd, koje jedna zajednica poseduje, od individualnih do kolektivnih. Ovakav pristup objedinjuje mogućnosti pojedinačne zajednice kao i mogućnosti institucija, organizacija i drugih zajednica izvan nje, koje mogu podržati ili udružiti svoje potencijale zarad postizanja definisanog cilja. Mapiranje ove vrste jeste duži proces, ali daje mogućnost detaljnijeg uvida u trenutne mogućnosti i potrebe, a time i odgovore na izazove koji postoje. Efikasnost ovakvog pristupa zavisi od sposobnosti animiranja članova zajednice da se uključe u sam proces sakupljanja u što većem broju.
2. **Narativni (storytelling) pristup**, podrazumeva intimniji odnos prema procesu mapiranja, jer zahteva direktnu komunikaciju između članova zajednice, koji nude različite perspektive i razumevanje mogućnosti i prepreka. U ovom pristupu potrebno je stimulirati učesnike u procesu da daju sopstveni primer uspešnog prepoznavanja i upotrebe resursa zajednice za njeno opšte dobro.
3. **Pristup kroz nasleđe**, podrazumeva aktivnu razmenu između članova zajednice na temu važnih nasleđenih elemenata okruženja, koje ih čine ponosnim i osnaženim. U ovom kontekstu podjednaku važnost imaju i materijalni i nematerijalni oblici nasleđa, koji nude nivo specifičnosti zajednici, dok istovremeno služe kao baza na osnovu koje se može zamišljati buduća transformacija kroz nasleđena znanja, veštine i predmete. Ovaj pristup mapiranja

²⁰ Đorđević, Marija, Bojana Bogdanović & Miloš Rašić. 2024. „Metodologija mapiranja zajednice – istraživanje nasleđa emancipacije Romkinja“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 72 (2): 249–270, str. 260.

²¹ Sustaining Community. *Asset mapping handbook*.
<https://sustainingcommunity.wordpress.com/2011/06/20/asset-mapping-handbook/>

podrazumeva i stvaranje nasleđa u trenutku mapiranja, što bi podrazumevalo prepoznavanje vrednosti, praksi i pojedinaca koji su nosioci transformacije ili su stubovi zajednice koji o njenim članovima brinu.

Najcelovitiji procesi mapiranja zajednice podrazumevaju udruživanje ova tri pristupa, jer sama mapa resursa, potencijala i realnih mogućnosti koja na ovaj način nastane može da stvori zaokruženu sliku zajednice, od popisanih podataka do isticanja vrednosti i značaja pojedinačnih mapiranih elemenata. Takođe, na ovaj način formulisana mapa može služiti kao sredstvo uspostavljanja komunikacije sa drugim zajednicama, institucijama i/ili organizacijama, na osnovu kojih bi željene transformacije bile izvesnije.

1.3 Čemu služi mapiranje zajednice?

Primena participativnih metoda poput mapiranja zajednice u praksi se pokazala kao stimulativno sredstvo za definisanje svih potrebnih elemenata za aktivaciju punog kapaciteta zajednice. Na ovaj način se nadograđuju postojeći kapaciteti i ostvaruje veći stepen implementacije definisanih aktivnosti i ostvarenja postavljenih ciljeva. Primena metoda mapiranja zajednice daje mogućnost pozitivnog vrednovanja postojećih resursa, potencijala i realnih mogućnosti, koji suštinski menja pristup prevazilaženju prepreka i uspostavljanju pravaca delovanja, što omogućava učenje na osnovu pređenih etapa. Mapiranje zajednice zavisi od stepena uključenosti zajednice u proces, a njegova puna primena omogućena je ako ga inicira sama zajednica (odnosno njeni članovi).

Mogući rezultati mapiranja zajednice su:²²

- Podsticanje i nadogradnja postojećih resursa, potencijala i realnih mogućnosti zajednice;
- Omogućavanje zajednici da istraži sopstvena sredstva (materijalna i nematerijalna) unutar svog fizičkog i socijalnog okruženja;
- Formiranje deljene svesti i razumevanja resursa, potencijala i realnih mogućnosti zajednice;
- Identifikovanje novih resursa;
- Neophodni resursi i podrška postaju dostupniji zajednici;
- Pružanje uvida organizacijama i institucijama izvan zajednice o specifičnosti zajednice i njenih potreba, kako bi se izbeglo dupliranje postojećih usluga i resursa, odnosno kako bi se ulaganja vršila na osnovu realnih potreba zajednice;
- Stvaranje i negovanje novih veza i odnosa;
- Pružanje informacija zainteresovanim stranama;
- Podsticanje saradnje između zajednica, organizacija i institucija.

²² Creative Rural Communities, Vale of Glamorgan Council. 2017. *Community Mapping Toolkit*. <https://www.valeofglamorgan.gov.uk/Documents/Working/Regeneration/Rural%20Regeneration/community-mapping/community-mapping-booklet-web-english.pdf>

1.4 Mapiranje zajednice – postupak, koraci i saveti

1.4.1 Postupak

Kako bi se metodologija mapiranja zajednice primenila u praksi i time dobili podaci koji obuhvataju što širi opseg konteksta i tački preseka, potrebno je jasno definisati sadržaje osnovnih faza u strukturi samog istraživanja. Što su preciznije definisane faze primene ovog metoda, dobijeni rezultati imaće veći značaj za zajednicu i njeno sagledavanje sopstvenih resursa, potencijala i realnih mogućnosti u pozitivnom svetlu. Ukoliko nam je spektar sopstvenih znanja, sposobnosti i mogućnosti razumljiv i jasno vidljiv, potencijalne prepreke biće sagledavane iz pozicije realnosti njihovog prevazilaženja. Prepreke prestaju biti demotivisuće, već postaju jedna od tački na mapi puta, koje pravac mogu preusmeriti, ali ga neće nužno vratiti na inicijalnu polaznu tačku.

Mapiranje zajednice se uslovno odvija u 4 faze:

- 1. Pripremna faza:** podrazumeva uspostavljanje inicijalne komunikacije sa zajednicama i pojedincima, izradu plana aktivnosti, odnosno odabir metoda mapiranja koji će se koristiti – upitnici, fokus grupe ili intervjui. U zavisnosti od odabranog metoda definiše se struktura fokus grupe, odnosno njena agenda.
- 2. Mapiranje zajednice:** u ovoj fazi sakupljaju se predviđeni podaci, a u zavisnosti od odabranog metoda to se može izvršiti na više načina. U poglavlju broj 3 detaljno je razrađena metodologija fokus grupe.
- 3. Interpretacija i analiza sakupljenih podataka:** uz konsultaciju sa zajednicom, formulišu se grupe podataka koje najjasnije i najsvrsishodnije prikazuju resurse, potencijale i realne mogućnosti u odnosu na odabranu temu istraživanja.
- 4. Održavanje interesovanja:** u ovoj fazi najznačajnije je održavanje komunikacije sa zajednicom, koja se izveštava o svim daljim koracima mapiranja i predstavljanja rezultata procesa.²³

²³ Isto.

1. 4. 2 Koraci

Mapiranje zajednice sadrži najmanje šest koraka, koji se po potrebi mogu proširiti ili se u sam postupak mogu dodati novi koraci. Svaka adaptacija bazirana je na specifičnim potrebama pojedinačnih zajednica, a ima za cilj da se prikupe što sveobuhvatniji podaci koji će biti vizuelno predstavljeni i dostupni.

Definišite zajednicu, odnosno odaberite koje su to pojedinke / pojedinci ili uža zajednica koju želite da mapirate, npr:

Devojke i žene različitog uzrasta u vašoj zajednici koje bi bile zainteresovane da se uključe u procese osnaživanja, osamostaljivanja i poboljšanja uslova života u zajednici.

Definišite šta želite da uradite sa skupljenim podacima, npr:

Formiranje baze podataka o ženama koje su aktivne u zajednici po različitim pitanjima ili baze znanja i resursa kojima žene raspolažu, a koje mogu da budu značajne za proces osamostaljivanja i osnaživanja.

Odaberite koje resurse, potencijale i realne mogućnosti želite da mapirate. Za ovaj korak neophodno je da znate šta želite da uradite sa prikupljenim informacijama, npr:

Ako želite da napravite objedinjenu bazu podataka o ženama koje su bile (i danas jesu) važne u zajednici, koje su tačke oslonca i liderke zajednice – resursi, potencijali i realne mogućnosti koji se mogu mapirati su: uzrast, polazna tačka razvoja, stepen školovanja, radni status, bračni status, sistemi podrške, dostupnost prostora za okupljanje, povezanost sa drugim pojedinkama / pojedincima, itd.

Definišite i odaberite način na koji ćete sakupljati informacije. Ovaj korak podrazumeva definiciju metoda rada, npr:

Za mapiranje zajednice u slučaju postavljenog primera moguće je koristiti (online i štampane) upitnike, organizovati fokus grupe kroz koje bi se mogao dobiti viši stepen uvida u kontekst zajednice koja se mapira, definisati kampanju na društvenim mrežama koja bi mogla da pruži veći broj učesnica i sl.

Sakupite širi obim podataka, odnosno obogatite svoju bazu širim kontekstom, koji pored potencijala i postojećih mogućnosti obuhvata i vidljiva i moguća ograničenja i pretnje, kao i načine za podržavanje i razvijanje potencijala zajednice, npr:

Pored mapiranih sposobnosti, znanja, veština, talenata i ostvarenja žena u vašoj zajednici, osvrnite se i na faktore koji ih ograničavaju ili umanjuju kao što su: nedovoljan pristup školovanju i institucijama, nejednak položaj u odlučivanju u zajednici i domaćinstvu, manjak mogućnosti za ekonomsku nezavisnost, nemogućnost kretanja ili nestabilan status prostora za okupljanje itd.

Napravite mapu zajednice na osnovu dobijenih informacija.

„Mapa“ u ovom slučaju ne mora da predstavlja kartu u doslovnom smislu, već se odnosi na slikovitu predstavu dobijenih rezultata koja može biti crtež, tabela, grafikoni ili nešto slično, koji prikazuju kontekst zajednice sa jasnim isticanjem resursa, potencijala i realnih mogućnosti, koji proističu iz životnog puta žene odnosno njene polazne tačke i životnih okolnosti. Jasno istaknite sisteme i pojedinke/ce koji daju podršku, kao i prepreke na koje se nailazilo ili se nailazi. Suština ovakve slike jeste da istakne afirmativne tačke zajednice, prepoznate kao takve unutar nje same.

1. 4. 3 Saveti

Osmišljavanje i implementacija mapiranja zajednice je participativan proces i kao takav zavisi od stepena angažovanosti pojedinki i pojedinaca sa kojima se proces sprovodi. Sa ciljem što uspešnije saradnje sa zajednicom i sa željom da se pojedinke i pojedini uključe u proces na adekvatan način i u dovoljnom obimu, potrebno je obratiti pažnju na sledeće:

- Neophodno je uspostaviti transparentnu komunikaciju sa učesnicima i dati im mogućnost da svoje mišljenje i stavove mogu da iznesu u sigurnom i podržavajućem okruženju.
- U zavisnosti od odabranog načina mapiranja može se definisati i neophodan broj moderatorki procesa.
- Odabrani metod mapiranja treba ostaviti fleksibilnim u izvesnoj meri, kako bi se omogućilo što celovitije prikupljanje informacija. Moguće je kombinovati upitnike, fokus grupe i intervjue ukoliko se za time ukaže potreba i ukoliko je to organizaciono i vremenski moguće.
- Proces animiranja i aktiviranja učesnika je kompleksan i zahtevan. Ostavite dovoljno prostora za planiranje koraka unutar odabranog metoda rada, jer će oni uticati i na samo trajanje aktivnosti.
- Jasno definišite cilj aktivnosti i objasnite ga na najjednostavniji način (to se odnosi na sve aktivnosti unutar procesa mapiranja).
- Primeri koji se koriste u vežbama treba da budu što bliži životnom iskustvu grupe sa kojom se radi.
- Promovišite i javno najavljujte aktivnosti koje planirate i sprovodite, važno je da zajednica zna da je proces mapiranja dinamičan i zajednički.
- Vodite detaljnu evidenciju o svojim aktivnostima, ostvarenim ciljevima procesa i podacima koje sakupite.
- Konsultujte se sa zajednicom i učesnicima u toku procesa, kako bi mogli da prilagodite korake i odabrane radne metode prema njihovim potrebama.

IV Vodič za istraživanje nasleđa ženske emancipacije

	Broj strane
1. Fokus grupa	30
1.1 Karakteristike fokus grupa	30
1.2 Organizovanje fokus grupe	31
1.3 Vođenje fokus grupe	32
a) Ledolomac	32
b) Od ličnog ka opštem	33
2. Obrazac saglasnosti za učestvovanje u intervjuu / fokus grupnoj diskusiji (FGD)	35
3. Izjava učesnica	36
4. Upitnik / vodič (sastoji se od 4 seta pitanja)	37
5. Sakupljanje i slikovito predstavljanje podataka	40
5.1 Sakupljanje podataka	40
5.2 Slikovito predstavljanje podataka	42
6. Saveti za moderatorke	43

Prilikom mapiranja zajednica, jedan od najznačajnijih istraživačkih alata jeste razgovor sa članovima zajednice i to u vidu fokus grupa. Fokus grupa je specifičan oblik grupnog intervjua. Ipak, dok je u grupnom intervjuu cilj razmena ideja o određenom problemu, kod fokus grupa je naglasak na interakciji među ispitanicima koji razgovaraju na temu koju je zadao moderator. Stoga, učesnici fokus grupa reaguju na iskaze drugih učesnika, te se postiže značajno veći broj komentara, mišljenja i stavova. Rezultat ove interakcije su podaci kojima se bliže objašnjava ispitivana pojava.

U ovom segmentu Priručnika osvrnućemo se detaljnije na sledeće segmente značajne za istraživanje zajednica uz pomoć fokus grupa.

1. FOKUS GRUPA

1.1 Karakteristike fokus grupa

Osnovne karakteristike fokus grupa su:

1. Realizuju se sa manjim brojem učesnika koji dele neke zajedničke karakteristike (pol, obrazovanje, lične kompetencije, stepen ambicioznosti, starost i dr.);
2. Razgovor je usmeren ka problemu koji je postavio istraživač;
3. Istraživač ima ulogu moderatora;
4. Realizuju se u nizu grupnih razgovora;
5. Naglasak je na nesputanoj razmeni mišljenja i stavova učesnika;
6. Pružaju podatke kvalitativne prirode.

- Fokus grupa je mala grupa od šest do deset ljudi koju moderator(i) usmerava(ju) na otvorenu diskusiju uz pomoć unapred pripremljenih pitanja. Grupa treba da bude dovoljno velika da može da se otvori bogata diskusija, ali ne veća od desetak učesnika kako bi svi imali prostora i vremena da iskažu svoje mišljenje.
- Tokom fokus grupne diskusije, moderator treba da podstakne spontani razgovor među učesnicama i sakupi što više različitih ideja, mišljenja i stavova.
- Nakon dolaska učesnika i upoznavanja, rad fokus grupe ne bi trebalo da bude kraći od 45 minuta jer je uvek potrebno vreme da se učesnici opuste i da svi dođu do izražaja, ali ne ni duži od 90 minuta u kontinuitetu, jer se učesnici vremenom umore, te razgovor postaje neproduktivan.
- Fokus grupe su strukturisane oko skupa pažljivo pripremljenih pitanja, obično ne više od 10, ali je diskusija slobodna i nenametljivo vođena. U idealnom slučaju, učesnici komentarima međusobno stimulišu jedni druge i utiču na razmišljanje i deljenje drugih.
- Da bi se dobili validni rezultati, potrebno je održati više fokus grupa sa istim skupom pitanja.

Fokus grupe imaju kako svojih ograničenja tako i svojih prednosti.

Osnovna ograničenja fokus grupe jesu manja količina podataka u odnosu na individualne, dubinske intervjue, kao i različit nivo uključenosti učesnika u zavisnosti od njihovog karaktera, odnosno spremnosti da govore pred grupom. Ovaj izazov može se prevazići uključivanjem većeg broja moderatora koji će prilaziti ispitanicima i osluškivati i one tiše i povučenije. Ipak, prednost fokus grupe je ta što se, usled međusobnog podsticanja učesnika, na ovaj način mogu dobiti informacije do kojih se inače ne bi moglo doći putem individualnog intervjua, kao i to što se za znatno kraće vreme mapira šira zajednica i pronalaze se tačke preklapanja stavova, nasleđenih obrazaca i mišljenja.

1.2 Organizovanje fokus grupe

- **Mesto** održavanja fokus grupe je veoma bitno. Prostor treba da bude funkcionalan i da zadovoljava bitne aspekte za funkcionisanje fokus grupe, odnosno da učesnici vide jedni druge, a moderator(i) ima(ju) pregled čitave situacije. Prilikom odabira lokacije uzmite u obzir mesto boravka ispitanica – ukoliko se fokus grupa organizuje na lokaciji koja je udaljena ili teže pristupačna, predvidite organizaciju prevoza / pokrivanje putnih troškova.

- Moderatori treba da predvide okvirno **vreme** koje je potrebno da bi se određena tema ili skupina pitanja na pravi način obradila. Vreme trajanja fokus grupe obično je od sat i po do tri sata, sa pauzama. Ostavite vremena pre početka fokusiranog rada za pristizanje, upoznavanje i neformalni razgovor sa ispitanicima. Termin treba da odgovara učesnicima u odnosu na njihove poslovne i porodične obaveze, naročito kada je reč o ženama, jer u suprotnom postoji rizik da se programom poveća njihovo već značajno opterećenje neplaćenim radom. Budite spremni na zakazivanje fokus grupa tokom vikenda i budite pripravi na mogućnost prisustva i animiranja dece, ukoliko ispitanice nemaju kome da ih ostave dok učestvuju u fokus grupi.

- Obezbedite **posluž enje** tokom fokus grupe u vidu sokova, kafe i čaja za osveženje, kao i slatkih i slanah grickalica ili obroka ukoliko se radi o dužem vremenskom periodu rada.

- Optimalan **broj učesnika** fokus grupe je 6 do 10 ispitanika. Ipak, odabir broja ispitanika je nešto oko čega ne postoji saglasnost među autorima: prema nekima, zadovoljavajući broj je od 4 do 8 ispitanika, drugi navode da je to između 5 i 15 osoba, zatim od 4 do 12, dok neki ne postavljaju ove granice. Svi se slažu u tome da manji broj ispitanika garantuje personalniji razgovor i veće učešće svih ispitanika, dok se sa

povećavanjem broja učesnika procentualno smanjuje učešće svih u diskusiji. Pored toga, neki autori upozoravaju da kod suviše malih fokus grupa, dinamika unutar grupe može da izazove disproporcijski efekat, dok u suviše velikoj grupi može da dođe do fragmentisanja i otežanog upravljanja od strane moderatora ili istraživača. To znači da se, s jedne strane, u velikoj grupi dešava da se ispitanici spontano podele u više manjih grupa i da se došaptavaju, a da samo nekoliko ispitanika uspeva da dođe do reči. S druge strane, fokus grupa sa 4 ispitanika će produkovati manji broj ideja u odnosu na grupu sa npr. 8 ispitanika.

- **Struktura ispitanika** u fokus grupi definiše se u odnosu na postavljene ciljeve istraživanja. Realizacija podrazumeva da se određeni broj ispitanika okupi u jednoj prostoriji. Učesnici fokus grupe treba da imaju neku zajedničku karakteristiku, a to može da bude pol, pripadnost određenoj supkulturi, obavljanje određenog posla, zajedničko iskustvo, pripadnost organizaciji i slično.

1.3 Vođenje fokus grupe

Zadatak moderatora je da usmerava razgovor koristeći unapred pripremljen podsetnik ili protokol. Moderator može, na početku, da bliže informiše učesnike o temi i činjenicama koje su neophodne za sam razgovor. Sam tok razgovora bi trebalo da bude otvoren i slobodan, u smislu da se ispitanici izjašnjavaju, menjaju mišljenja tokom razgovora i upadaju jedan drugom u reč – što je iz ugla istraživanja i poželjno, zato što inicira razmenu stavova i produkovanje većeg broja odgovora. Uloga moderatora je ključna i zahtevna, jer treba da osigura da se, sa jedne strane, učesnici osećaju slobodno i da razgovor neometano teče, dok, sa druge strane, mora da obezbedi da se učesnici drže teme i da razgovor ne ode u nekom drugom pravcu.

1.3.1 Ledolomac

Na samom početku možete iskoristiti neki **ledolomac** kako biste uspostavili dinamičnu diskusiju i opustili ispitanike.

Primer ledolomac pitanja:

- Da sada imate čarobni štapić, koja bi tri prava ženama u društvu zagarantovale?
- Koja poznata žena sveta biste bili i zašto?

1.3.2 Od ličnog ka opštem

Kada npr. želite da sakupite informacije o fizičkim resursima zajednice, možete započeti razgovor tako što ćete učesnice pozvati da opišu prednosti svojih ličnih resursa.

Primer:

Pitanje: Koje su tvoje najveće fizičke prednosti?

Mogući odgovori: Jaka sam, brza sam, imam lepu kosu, imam lepe oči...

Pitanje: Koji su tvoji talenti?

Mogući odgovori: lepo kuvam, lepo pišem, brzo spremim kuću, dobro slušam ljude.

Pitanje: Koje su fizičke prednosti žene sa tvoje leve strane?

Mogući odgovori: Ima lepo lice, lepo je našminkana, deluje snažno...

Pitanje: Šta misliš da ona ume dobro da radi?

Mogući odgovori: da pleše, da igra fudbal, da čuva decu, da brzo odgovori...

Kada skupite što više odgovora možete ih napisati na papir i onda zajedno videti koje se osobine najčešće spominju. Pitajte: a da li ste vi sve... (pročitati redom osobine)?

Primer:

Podelite učesnicama papir i olovke (ako ima mogućnosti nemo kartu naselja u kom žive).

Pozovite ih da na kartu upišu mesta gde se osećaju zadovoljno, sigurno, jako, uspešno.

Pozovite ih da na kartu upišu mesta gde se obraćaju za pomoć i savet.

Pozovite ih da na kartu upišu mesta gde se zabavljaju.

.....

Uporedite mape i istaknite tačke preseka, pa zajedno razgovarajte o tim mestima.

U slučaju da npr. isto mesto ima značajno različito značenje za učesnice (za jedne je pozitivno a za druge nije) razgovarajte o toj razlici i na koji način to mesto može da bude pozitivno za sve.

Napomena: Pre održavanja fokus grupe, ukoliko je to moguće, preporučuje se organizovanje neformalnog druženja za učesnice. Zbog intimnog karaktera tema o kojima će se tokom fokus grupa razgovarati, ranije uspostavljen kontakt obezbediće otvorenost učesnica i bezbedno i podržavajuće okruženje.

Osnovni instrument koji istraživač u ulozi moderatora koristi jeste **vodič**. Od postavljenih ciljeva istraživanja zavisi i karakter vodiča za razgovore koji se unapred priprema. Osnovna svrha vodiča je da moderatoru posluži kao plan diskusije. Vodič može sadržati sva planirana pitanja i potpitanja, a nekada se može koncipirati samo opšti plan za vođenje fokus grupe. Vodič po pravilu nema veliki broj pitanja i uključuje sve osnovne informacije koje ispitanicima treba dati na početku fokus grupe. Pre početka fokus grupne diskusije, neophodno je da se predstavite, zahvalite se učesnicama na izdvojenom vremenu i obezbedite njihov pisani pristanak za učešće u istraživanju.

Segment koji sledi obuhvata Obrazac saglasnosti za učestvovanje u intervjuu / fokus grupnoj diskusiji (FGD), Izjavu učesnica i Tematski vodič za održavanje fokus grupa.

2. OBRAZAC SAGLASNOSTI ZA UČESTVOVANJE U INTERVJU / FOKUS GRUPNOJ DISKUSIJI (FGD)

Kontakt: _____(ime istraživača)

Dobar dan, moje ime je _____(ime ispitivača), angažovan/a sam
od strane _____(ime organizacije / institucije koja Vas angažuje).

Zahvaljujemo Vam se na interesovanju i spremnosti da učestvujete u intervjuu / FGD. Molimo Vas da pažljivo pročitate, odnosno čujete sve relevantne informacije o istraživanju pre nego što odlučite da li ćete dati pristanak. Vaše mišljenje nam je veoma važno i pomoći će nam da bolje shvatimo na koji način se može unaprediti postojeći sistem.

Vaši odgovori na pitanja će se smatrati strogo poverljivim i svi lični podaci i informacije dobijeni tokom razgovora čuvaće se u skladu sa etičkim istraživačkim standardima i neće se koristiti u druge svrhe, osim u svrhe ovog istraživanja.

Učešće u intervjuu / FGD je dobrovoljno. Intervju / FGD neće trajati duže od 90 minuta. Razgovor možete prekinuti u bilo kom trenutku, kao i preskočiti pitanje na koje ne želite da date odgovor.

Ako imate bilo kakvih nedoumica ili pitanja u vezi sa ovim istraživanjem, molim Vas da nas pitate. Ovaj razgovor bismo želeli da snimamo, kako ne bismo propustili nijedan detalj Vaše priče. Molimo Vas za dozvolu da ovaj razgovor snimimo. Snimak i fotografije će se koristiti samo u istraživačke svrhe.

Potpisivanjem ovog kolektivnog obrasca potvrđujete da ste dali pristanak za učestvovanje u ovom intervjuu / FGD.

3. IZJAVA UČESNICA

Potvrđujem da sam:

- Pročitala tekst iznad i da razumem svrhu obavljanja ovog intervjua / FGD.
- Razumem da, ukoliko odbijem da učestvujem u ovom intervjuu / FGD, mogu o tome obavestiti istraživače i povući se bez odlaganja.
- Razumem da će se informacije dobijene tokom intervjua / FGD smatrati poverljivim u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.
- Razumem da učešće ili odbijanje učešća u ovom intervjuu / FGD neće imati negativne posledice.

IME I PREZIME	GODINE STAROSTI	POTPIS

4. UPITNIK / VODIČ (SASTOJI SE OD 4 SETA PITANJA)²⁴

1. set pitanja (uvodnik):

- a) Da li možeš ukratko da nam se predstaviš / kažeš nam nešto o sebi (gde si se rodila, odrastala, gde živiš, da li si išla u školu, kad si se udala, da li radiš itd.)?
- b) Kako bi opisala svoju polaznu tačku / odakle si krenula?
- c) Kako bi opisala dokle si sada stigla u životu?
- d) Ako bi mogla da biraš, gde bi želela da budeš u životu?

Ovaj set pitanja ima za svrhu da opiše kontekst u kome su se ispitanice rodile, odrastale i sada žive. Poenta uvoda jeste da se ispitanice opuste i da im se omogući da što je moguće opširnije ispričaju svoju priču.

2. set pitanja (opšta pitanja):

- a) Šta jedna žena treba da ima / šta je važno za jednu ženu da bi bila uzor drugima?
- b) Šta je važno da jedna žena radi za druge (porodicu, prijatelje, komšije, naselje)?
- c) Šta je važno da jedna žena dobije od drugih (porodica, prijatelji, komšije, zajednica)? (npr. podrška u vaspitanju i podizanju dece, saveti, razumevanje, uvažavanje, zaštita i sl.)
- d) Kako drugi u vašoj zajednici gledaju na žene uzore? Da li ima otpora prema takvim ženama?

Ova pitanja služe da daju uvid u to kakva je percepcija ispitanica o generalnim pitanjima vezanim za emancipaciju. Kroz ova pitanja teži se da se dobije nekakva idealna slika, odnosno kako ispitanice zamišljaju idealan tip jedne žene uzor

²⁴ Uvek voditi računa o životnom ciklusu sagovornice, odnosno o tome da li su se ove tačke oslonca pojavljivale u detinjstvu, devojaštvu, zrelosti ili starosti. Kod starijih žena pokušati da se dođe do odgovora za sve navedene faze.

3. set pitanja (lična pitanja):

- a) Koje su to vama važne žene u životu? Zašto? (odgovara na grupu pitanja KOME se obraćate)
- b) (ponuđene opcije: mama, sestra, tetka, svekrva, komšinica, neko iz lokalne nevladine organizacije ili institucije, vaspitačica / učiteljica, zdravstvena medijatorica, pedagoška asistentkinja, doktor/ka, neko drugi)
- c) U kojim situacijama si im se najčešće obraćala? (odgovara na grupu pitanja KADA i ZAŠTO) (ponuđene opcije: kada ti je potrebna pomoć, nemaš drugi izbor, potreban savet, potrebna briga, potrebno da nekome kažeš nešto... / zbog: obrazovanja, zdravlja, zaljubljivanja, majčinstva, učešća u zajednici, domaćinstva, rada...)
- d) opiši nam kako je to izgledalo (odgovara na grupu pitanja KAKO / GDE)

(ponuđene opcije: da li si išla kod nje, zvala je telefonom, posetom, na kafi, u prostorijama centra, u školi itd)

Ova pitanja se odnose na konkretne životne situacije ispitanica i služe da sa jedne strane daju odgovore na pitanja KOME, KADA, ZAŠTO, KAKO i GDE, dok sa druge strane omogućavaju poređenje između idealtipa i realnog životnog okruženja i mogućnosti.

4. set pitanja (zaključna pitanja):

- a) Kada bi morala da imenuješ tri žene koje su ti bile ili su ti i dalje tačke oslonca na tvom putu, koje bi to žene bile?
- b) Da li si mogla da se osloniš na nekoga van svoje porodice? Ako jesi – na koga?²⁵
- c) Navedi 3–5 ključnih reči koje ti prve padnu na pamet kada pomisliš na reč „žena heroj“.
- d) Ako bi morala da navedeš nešto (predmet, pesma, priča itd.) što je tebi važno i podseća te na ženu uzora, šta bi to bilo?²⁶
- e) Da li je tvoj položaj bolji nego položaj tvoje majke / bake... (u smislu prethodne generacije)?
- f) Šta si od njih naučila?
- g) Da li si mogla nešto drugačije da uradiš u životu?
- h) Zašto nisi?
- i) Da li je položaj Romkinja danas bolji nego ranije?
- j) U čemu?
- k) Kako položaj Romkinja može biti još bolji?
- l) Šta bi, ako si majka, poželela svojoj ženskoj deci (u smislu kakav status)?

Ovaj set pitanja služi da zaokruži priču i da, što je više moguće, konkretizuje iskustva ispitanica, u smislu konkretnih imena i ključnih reči, i jako je važno dobiti što je moguće konkretnije odgovore, jer će oni biti ključni kako za mapiranje, tako i kasnije za publikaciju i izložbu.

²⁵ Ovo pitanje se postavlja ukoliko navedu samo članice svoje porodice.

²⁶ Za ovo pitanje obratiti pažnju na poglavlje 6: Slikovito predstavljanje podataka.

5. SAKUPLJANJE I SLIKOVITO PREDSTAVLJANJE PODATAKA DOBIJENIH NA FOKUS GRUPI

5.1 Sakupljanje podataka

Poželjno je da se razgovor tokom fokus grupe u celini beleži snimanjem (bar u audio formatu) ili zapisivanjem ukoliko ne postoji saglasnost za snimanje. U ovom slučaju jedna od moderatorki fokus grupe preuzima ulogu zapisničara. Takođe, voditelji fokus grupe mogu sumirati svoje utiske i dobijene podatke zajedničkim pisanim ili audio izveštajem rađenim odmah nakon fokus grupe, dok su utisci još uvek sveži. Podrazumeva se da, ukoliko je potrebno, izjave koje se prenose budu anonimne, a ispitanice zaštićene.

Odgovore na pitanja koja su data u Vodiču za istraživanje nasleđa emancipacije važno je dokumentovati i u formi ključnih reči, koje moderatorke prema tipu pitanja unose u tabelu (Tabela ključnih reči). Na osnovu dobijenih ključnih reči u analizi dobijenih podataka moguće je definisati pojmove, mesta, osećanja i sećanja, koji takođe čine mapu zajednice. Ključne reči važne su i za kasnije slikovito predstavljanje podataka.

5.1.1 Tabela ključnih reči

KOME	KADA
ZAŠTO	KAKO I GDE

5.2 Slikovito predstavljanje podataka

Kako se podaci sakupljeni tokom mapiranja nasleđa zajednice nakon njihove obrade i sinteze neretko predstavljaju kroz publikacije i izložbe, na taj način doprinoseći većoj vidljivosti istraživanja, tokom fokus grupa mogu se sakupljati relevantni predmeti koji asociraju na određeni lični narativ. To su najčešće predmeti koji imaju veliku sentimentalnu vrednost za svoje vlasnice, pa ih moderatorke fokus grupe ne moraju preuzimati – već samo fotografisati u prisustvu vlasnica, te zapisivati njihove opise i priče koje „se kriju“ iza njih. Takođe, ne mora se raditi samo o materijalnim predmetima poput fotografija, predmeta svakodnevice (npr. šoljica za kafu, đaćka knjižica, odevni predmet), već i o muzičkoj numeri, poeziji, prozi koje takođe mogu predstavljati okidače sećanja i osećanja.

Primer: Žena tokom fokus grupe sa ispitanicama i drugim učesnicama može podeliti priču o mestu na kojem je prvi put počela da se susreće sa svojom tačkom oslonca koja joj je pomogla da se osnaži. Tako ona može odabrati da označi mesto i podeli fotografiju ovog mesta ili jednog od samih susreta, ali može izabrati da njen predmet bude i kesica od čaja, pakla cigareta, šoljica kafe ili kolač koji je asocira na ovaj/ove susret(e). Ona pak može odabrati i rečenicu (moto) ili pesmu čije je reči ili melodija podsećaju na procese kroz koje (je) prolazi(la), a smatra ih značajnim za (samo)osnaživanje. To može biti i crtež koji ne mora nužno biti sačuvan svedok prošlosti, već može nastati i tokom same fokus grupe i predstavljati budućnost – sliku kako ova ispitanica zamišlja cilj ili proces emancipacije.

Važno je da prilikom razgovora o odabranoj fotografiji, predmetu, pesmi i drugim simbolima, moderatorke postavljaju pitanja poput:

Zašto si odabrala baš taj predmet?

Šta ova fotografija za tebe znači? Gde je inače držiš?

Šta bi još mogla da nam kažeš o ovoj pesmi?

Značajno je prikupiti što više podataka o odabranom predmetu, pa stoga i postaviti što raznolikija pitanja. Tokom fokus grupe mnoge učesnice će se i međusobno inspirisati i deliti ista ili slična zapažanja vezana za svoj odnos prema odabranom predmetu. Zato je uloga moderatorke veoma važna kako bi i narativi bili dovoljno specifični. Takođe, važno je objasniti jasno svim učesnicama da će ovaj vid vizualizacije određenih

narativa doprineti slikovitosti izložbe i publikacije i samim tim diseminacije i veće vidljivosti rezultata projekta, te da je to osnovni cilj ovakvog načina rada. Prema prikupljenim predmetima mora se odnositi s poštovanjem nezavisno od toga o kakvom se predmetu odnosno predstavi radi.

6. PRAKTIČNI SAVETI ZA MODERATORKE:

- **Budite dobro pripremljene i organizovane.** Postarajte se da pažljivo pročitate i razumete Priručnik, da vam je jasno šta su ciljevi fokus grupe i metode vođenja razgovora. Sa svojom kolegicom dogovorite raspodelu zaduženja i odgovornosti tokom fokus grupe kako bi diskusija tekla neometano i u partnerskom duhu. Pobrinite se da lokacija bude spremna.
- **Budite tačne i nikada nemojte kasniti.** Ako vi ne budete poštovale satnicu obuke, neće je poštovati ni učesnice.
- **Ne žurite.** Pronađite tempo koji odgovara učesnicama.
- **Jasno saopštite** vremensko trajanje aktivnosti.
- **Postavljajte otvorena pitanja** da podstaknete sve učesnice da izraze svoje mišljenje i da procenite šta učesnice razumeju, a šta ne. Otvorena pitanja su ona na koja se ne može odgovoriti sa „da“ ili „ne“.
- **Ne budite zadovoljne samo jednim odgovorom.** Uvek nastavite da pitate – „Šta još? Ko ima da doda nešto?“ Postavljajte potpitanja da podstaknete učesnice da detaljnije razmotre svaki problem.
- **Posmatrajte i kontrolišite nivo energije.** Pratite znake zamora ili dosade. Proverite sa učesnicama, pa kada se zamore napravite pauzu.
- **Stalno menjajte** tempo govora i načine postavljanja pitanja ili davanja primera kako bi učesnice ostale zainteresovane i usredsređene. Najčešće posle ručka ili sredinom dana, ukoliko primetite da je učesnicama opao nivo energije i fokus, možete predložiti da promene mesta i prošetaju se ili se uz zajedničku vežbu razbude.
- **Koristite jednostavan, svakodnevni jezik i izbegavajte žargon.** Držite obuku na maternjem jeziku učesnica koji one razumeju i nemojte koristiti komplikovane tehničke izraze koje ih mogu zbuniti.
- **Nemojte previše pričati.** Nemojte monopolizovati diskusiju ili držati dugotrajna predavanja. Najveći deo vremena za priču treba prepustiti učesnicama.
- **Vrednujte iskustva učesnica.** Poštujte učesnice kao vredan resurs koji će doprineti uspehu istraživanja.
- **Budite prijateljski raspoložene i pristupačne.** Postarajte se da se svi osećaju opušteno i kao deo grupe i izgradite otvoreni odnos i povezanost sa učesnicama. Učesnice bi trebalo da se osećaju kao da mogu da vam se obrate sa bilo kojim pitanjem ili problemom.

- **Budite svesne same sebe.** Imajte svest o svom ponašanju, reakcijama, tonu glasa i ophođenju sa drugima, jer to može imati uticaj na grupu i poruke koje prenose.
- **Pažljivo slušajte.** Pružite svoju punu pažnju i pokažite da ste zainteresovane, jer to podstiče učesnice da svoja mišljenja dele otvoreno i bez zadržke. Parafrizirajte ono što učesnice kažu da pokažete sagovornicama da ste slušali i potcrtate ono što je rečeno da bi ostatak grupe bolje razumeo.
- **Razvijte moć zapažanja.** Neprekidno posmatrajte prostoriju i budite svesne reakcija učesnica i dinamike grupe da biste mogle da postupite u skladu sa time.
- **Ujednačite učešće.** Motivirajte ćutljive da govore i kontrolirajte pričalice. Naročito budite svesne učešća nepismenih ili neobrazovanih učesnica ili onih koje su nesigurne ili koje iz bilo kog razloga mogu da budu skrajnute.
- **Budite empatične.** Poštujte granice učesnica kada neko ne želi da učestvuje ili želi da je preskočite, ali porazgovarajte sa njima nasamo da utvrdite u čemu je problem i ponudite ciljanu podršku.
- **Budite pozitivne, pružajte podršku i podstičite** učesnice davanjem povratnih informacija, pohvalama i pozitivnim gestovima.
- **Budite strpljive i ne dozvolite da vam tišina stvara nelagodu.** Ponekad učesnicama treba vremena da porazmisle; nema potrebe uvek ispuniti svaki trenutak.
- **Postarajte se da učesnice budu koncentrisane.** Nemojte dozvoliti malobrojnima da monopolizuju razgovor ili skrenu diskusiju sa teme.
- **Upravlajte sukobima.** Kada se dođe do neslaganja na konfliktnan način, pomozite ispitanicama da izraze svoje stavove mirno i uz uzajamno poštovanje različitih mišljenja i konstruktivnu diskusiju. Podsetite učesnice da je zajednička diskusija prilika da nešto nauče jedne o drugima kao ravnopravnim članovima zajednice i da je bitno imati otvoren um.
- **Budite fleksibilne i prilagodljive.** Stvari ne idu uvek po planu. Budite fleksibilne i sposobne da odgovorite na situacije kako one nastaju.
- **Beležite** diskusije i izveštaje učesnica na flipčartima ako je potrebno, kako biste imale vizuelni podsetnik za učesnice; zapisujte samo glavne ideje ili ključne reči slovima dovoljno velikim da sve učesnice mogu da ih vide.

V Trening za mapiranje nasleđa ženske emancipacije

1. STRUKTURA TRENINGA

	Trajanje
I sesija: Ženska emancipacija	90 minuta
II sesija: Mapiranje zajednice	80 minuta
III sesija: Fokus grupa	50 minuta
IV sesija: Vodič za istraživanje nasleđa ženske emancipacije	70 minuta
V sesija: Praktični saveti za moderatorke	90 minuta
VI sesija: Igranje uloga	45 minuta

Mapiranje zajednice može podrazumevati veći broj zainteresovanih učesnica u fokus grupama od onog prvobitno planiranog. U tom slučaju neophodno je angažovati veći broj moderatorki. Kako bi proces mapiranja bio ujednačen i kako bi bio obezbeđen jednak stepen kvaliteta rezultata, ovaj Priručnik nudi i *Trening za mapiranje nasleđa ženske emancipacije*, koji je namenjen budućim moderatorkama.

Trening se sastoji iz 6 sesija koje polaznicama daju detaljan uvid u pojam emancipacije i metodologiju mapiranja zajednice. Prvih pet predloženih sesija u treningu podrazumevaju sadržaj koji je predstavljen u prethodnim poglavljima ovog Priručnika.²⁷

²⁷ Vidi str. 8-46.

Fokus treninga je stavljen na praktično savladavanje metoda mapiranja zajednice, uz pomoć Vodiča koji sadrži neophodna pitanja i smernice. Šestim delom treninga planirano je da kroz zasebnu sesiju buduće moderatorke isprobaju nekoliko scenarija za fokus grupe, kako bi što efikasnije prikupile i dokumentovale neophodne podatke za formulisanje mape nasleđa emancipacije u njihovim zajednicama. Stoga ćemo u daljem tekstu predstaviti mogući metod „igranja uloga“, odnosno šestu sesiju Treninga za mapiranje nasleđa ženske emancipacije.

2. IGRANJE ULOGA

	Trajanje:	90 minuta
1. Koraci u izvođenju igre uloga	90 minuta	
1.1 Identifikovati teme o kojoj se razgovara	20 minuta	
1.2 Opis specifičnog scenarija	20 minuta	
1.3 Dodeljivanje uloga	10 minuta	
1.4 Izvođenje „predstave“	20 minuta	
1.5 Davanje povratne informacije	20 minuta	

Igranje uloga podrazumeva aktivnu strategiju učenja koja omogućava učesnicima da izvedu realistične scenarije pod nadzorom moderatorke. Na primer, učesnici u treningu mogu simulirati interakciju između istraživača koji vodi fokus grupu i učesnika u njoj. Moderatorka na kraju ovog procesa treba da, zajedno sa učesnicima, prodiskutuje tok realizovanog scenarija.

Osnovna svrha upotrebe modela igranja uloga u ovom treningu jeste omogućavanje budućim moderatorkama fokus grupa da se nađu u različitim situacijama koje se realno mogu dogoditi tokom diskusije. U tom smislu, igranje uloga je društvena aktivnost koja pomaže ne samo osobi koja igra ulogu da iskusi pojedine situacije, već da o tome takođe prodiskutuje sa ostalim učesnicama, kao i da dobije povratnu informaciju o načinu na koji se može unaprediti pristup ispitanicima i unaprediti veštine ispitivanja. Nakon prolaska nekoliko mogućih scenarija stiže se

sigurnost i omogućava predvidivost potencijalno izazovnih situacija koje se mogu pojaviti tokom diskusije u fokus grupi.

Kroz model igranja uloga takođe se stvara i empatija, kao važan element vođenja svake fokus grupne diskusije. Svaka od učesnica u simulaciji može proceniti kako sopstvenu poziciju tako i tačku gledišta i stanovište svoje ispitanice. Na taj način postiže se stvaranje potpuno bezbednog okruženja u kome se ispitanice osećaju prijatno i mogu da razgovaraju otvoreno i bez zadržki.

1. Koraci u izvođenju igre uloga:

1.1 Identifikovati teme o kojima se razgovara

Osnovni korak pre početka same igre jeste definisanje situacija koje se mogu dogoditi tokom fokus grupne diskusije i razgovor o njoj. Neophodno je jasno adresirati koje su to teme i zbog čega je važno obratiti pažnju na njih. U ovoj fazi ključno je što je detaljnije moguće prodiskutovati pojedinačne teme kako bi kasnije, tokom samog igranja uloga, svi akteri bili u potpunosti svesni svrhe igranja konkretnog scenarija.

1.2 Opis specifičnog scenarija

Odabrati scenario u kome će učesnici preuzeti uloge. U samom igranju uloga mogu učestvovati i moderatorke. Potrebno je jasno i što je moguće detaljnije razviti scenario, uključujući i specifične detalje koji će situaciju učiniti realističnijom. Jasno objasniti šta se od koga zahteva u zavisnosti od dodeljene uloge.

PRIMER 1:

Jedna od učesnica fokus grupne diskusije ne želi da priča o temi već na svako pitanje odgovara na agresivan način pričajući o svojim problemima. Upada u reč drugim ženama i ne dozvoljava voditeljki fokus grupe da usmerava razgovor. Druge žene gube strpljenje i jedna po jedna ustaju od stola prekidajući učešće.

PRIMER 2:

Dve učesnice u diskusiji imaju jako loš međusobni odnos i koriste svoje vreme za odgovore na pitanja kako bi vređale jedna drugu. Situacija postaje sve napetija i čini da se ostale žene osećaju neprijatno i ne žele da odgovaraju na pitanja.

PRIMER 3:

Više od polovine žena u grupi ne daje odgovore na pitanja ili odgovara sa: da, ne ili ne znam. Ovakva dinamika uskoro se prenosi na čitavu grupu. Voditeljka fokus grupe na ovakvu situaciju reaguje tako što pokušava da učesnicama sugerise odgovore.

PRIMER 4:

Tokom trajanja diskusije u prostoriju gde se ona odigrava ulazi muškarac, predstavnik lokalne nevladine organizacije. Iako se pravi da obavlja neki drugi posao, povremeno se ubacuje u diskusiju i daje svoje komentare. Ta intervencija izaziva nelagodnost kod žena i njihovi odgovori su sve kraći i manje sadržajni.

1.3 Dodeljivanje uloga

Kada je scenario razvijen, sledeći korak podrazumeva dodeljivanje uloga učesnicima koji treba da glume različite izmišljene karaktere koji učestvuju u diskusiji. U konkretnom slučaju te uloge mogu biti: voditeljka fokus grupe i ispitanice, ali i druga lica koja u određenim situacijama mogu biti prisutna, kao što je recimo član/ica projektnog tima iz Etnografskog instituta SANU, ili predstavnik/ca lokalne nevladine organizacije. Takođe, mogu se odabrati i osobe koje će pažljivo posmatrati tok igre i dati svoje viđenje iz perspektive posmatrača.

1.4 Izvođenje „predstave“

Odabrane učesnice pristupaju izvođenju svojih uloga koje su prethodno dogovorene i na osnovu utvrđenog scenarija. Razvoj samog događaja unutar igre može ići u različitim pravcima, a sami akteri mogu improvizovati u svojoj ulozi, dodajući dozu nepredvidljivosti samoj igri. Poželjno je odigrati više različitih scenarija za jednu situaciju, a predloge za mogući razvoj situacije mogu davati svi učesnici.

1.5 Davanje povratne informacije

Nakon izvođenja različitih scenarija veoma je važno pažljivo diskutovati o svakoj od situacija koje su se tokom igre dogodile. Moderatorke imaju važnu ulogu u davanju komentara i povratne informacije, ali je podjednako bitan doprinos i svih ostalih učesnica. Bitno je postaviti pitanja svakoj od učesnica u igri i dobiti njihovo viđenje situacija, kako su se osećale, kao i zbog čega su svoju ulogu igrale baš na određeni način. Razgovor o odigranim scenarijima je ključni deo procesa igranja uloga, jer omogućava duboko razumevanje dinamike među učesnicama koje može doprineti adekvatnom reagovanju u situacijama koje se mogu dogoditi tokom vođenja fokus grupnih diskusija.

VI HEROINE – studija slučaja

„Bibija“ i Filozofskog Fakulteta Univerziteta u Beogradu započeo je istraživanje nasleđa ženske emancipacije u romskoj zajednici u Srbiji. Priručnik je implementiran na tri lokacije – Beograd, Kostolac i Piroć – koje su od strane Romskog ženskog centra „Bibija“ odabrane kao relevantne za ovo istraživanje, odnosno čije su lokalne ženske romske zajednice prepoznate kao dovoljno diverzitetne da mogu pružiti kompleksan uvid u istraživanu problematiku. Kroz saradnju sa lokalnim (ženskim) romskim organizacijama, u istraživanje je uključeno preko 80 Romkinja, različite životne dobi, stepena obrazovanja, ekonomskog statusa i dr. Fokus grupe bile su podeljene prema starosnoj dobi: (a) 18–25 godina; b) 25–35 godina; c) 35–45 godina i d) 45+ godina), dok je razvojni put emancipacije definisan kroz četiri životne faze: detinjstvo, devojastvo, zrelost i starost. Ovakva podela imala je za cilj da mapira razlike u razumevanju i postizanju emancipacije u zavisnosti od životnog trenutka, kao i da pruži uvid u put koji je do tog trenutka pređen. Prateći uspostavljenu metodologiju, definisane su tačke puta emancipacije, odnosno procesa u kojem emancipacija nije datost, već kompleksan sistem okolnosti koje utiču na krajnji i željeni cilj.

Predviđena metodologija tretira polaznu tačku kao ključni pojam ovog procesa, i definiše je kao društveni, porodični ili lični kontekst koji pojedinke/ci žele da promene. Kroz razgovore sa učesnicama fokus grupa postalo je jasno da individualne polazne tačke mogu biti drastično različite i prvenstveno zavise od specifičnih društveno-istorijskih i ličnih faktora koji definišu ulogu žene u porodici, neposrednom okruženju i široj društvenoj zajednici. Definicija uloge žene je u kontekstu ovog projekta najčešće povezana sa uticajem tradicionalnih obrazaca ponašanja, podele rodničkih uloga, patrijarhalnih normi, predrasudama (po pitanju roda i etničke pripadnosti) i nedovoljnoj primeni postojećih zakonskih okvira. U ovakvim uslovima, žene se često suočavaju sa nesigurnostima u domenu svojih sposobnosti, znanja i prava, čineći ih posebno ranjivim. Kada su u pitanju Romkinje, proces emancipacije najčešće funkcioniše u uslovima dvostrukog tereta – biti žena i biti Romkinja.

Rezultati istraživanja ukazuju da polazna tačka nije uvek nužno određena kroz umanjivanje ili odsustvo prava žena na ekonomsku i širu društvenu nezavisnost, ali jeste jedan od najčešćih odgovora kada su u pitanju učesnice starije generacije (45+ godina). Njihova detinjstva i devojastva najčešće su obeležena siromaštvom, čestim promenama prebivališta, životom u višegeneracijskim domaćinstvima sa jasno definisanim ulogama i pravima članova, i ranim napuštanjem školovanja. U ovakvim

uslovima ženama su najčešće uskraćivana prava na donošenje odluka o sopstvenom životnom putu i stavljane su u inferiornu poziciju u odnosu na starije članice porodice, ali i muške članove porodice svih uzrasta. Svedočenja o (ranim) brakovima sa nametnutim partnerima ili napuštanju obrazovnog sistema pre završene osnovne škole, vrlo su česta tema razgovora u fokus grupama ove starosne dobi.

Međutim, u slučaju mlađih žena koje su učestvovala u fokus grupama postaje jasno da se njihova polazna tačka ipak značajno promenila, kako zbog poboljšanja ekonomskih uslova života, tako i zbog promene i strožije primene zakonskih regulativa u oblasti obrazovanja.

„Rođena sam ovde u Kostolcu. Nas je troje dece. Otac mi je umro kada sam imala 4 godine. Više ga se ne sećam, gledam samo slike kako smo se igrali sa njim, puštali muzike. Majka nas je ostavila posle očeve smrti. Odgajali su nas baba, stric, strina i tetke. Teško nam je bilo što smo odrastali bez roditelja. Ali smo jako zahvalni što smo imali strica, strinu, što su nas odgajali i školovali, što su bili uz nas, što su nam pričali, što su nas savetovali, što smo završile školu. Sada ćemo i vozačke dozvole da uzmemo. Ja sam završila četvrti stepen tehničke škole 'Nikola Tesla', smer tehničar energetike. Meni se to nije svidelo, ali stric se bunio da se prebacim na drugi smer. Nije imao poverenja kako će ljudi da se ponašaju prema meni. U školi nismo imali problema. Za malu maturu sam od razredne i direktora škole dobila nagradu da odem u Požarevac i kupim sebi haljinu. Sa mnom je išla baka, ali jedva sam je našla, jer sam se bila ugojila.” (fg Kostolac)

Analiza građe pokazuje da polazna tačka neretko ima presudan uticaj na nastavak puta emancipacije, kao i na prirodu pokretača koji inicira ovaj proces. Najčešće pominjani pokretač u ovom istraživanju jeste teška finansijska situacija kao i dodatne spoljašnje okolnosti koje dovode do odluke o traženju zaposlenja. Ekonomska nezavisnost, kao jedan od preduslova emancipacije, postala je moguća bez obzira na razlog stupanja na tržište rada (koji je najčešće u domenu nužnog preživljavanja). Međutim, nezavisnost obezbeđena kroz samostalno privređivanje, dala je mogućnost za promenu u životima naredne generacije, jer žena dobija mogućnost da svoj glas formira i da viziju budućnosti svoje dece definiše drugačije.

„Od sedme godine živim u Starom Kostolcu, u Koloniji, tamo gde živi sirotinja, beda. Bilo je teško vreme. Škola se nije učila, više smo bili u njivama. Snalazili smo se kao svaka sirotinja – ako imaš jedno, drugo nemaš, ako imaš drugo, treće nemaš i tako. Onda se rodilo prvo dete, pa drugo, pa treće. Muž mi bio dobar čovek, mnogo smo se lepo slagali. Onda on poginuo i ostavio me samu sa troje dece. Ja sam bila prva žena u Kostolcu koja se zaposlila u Komunalno preduzeće. Od te plate sam nastavila da živim i školujem decu.“ (fg Kostolac)

Očekivano, znatan broj učesnica fokus grupa definisao je težnju ka prekidu nasilnog odnosa ili reprodukcije porodičnog nasilja kao osnovni pokretač emancipacije, koji je sa sobom doneo nekoliko elemenata nezavisnosti, od ekonomske nezavisnosti do odlučivanja o sopstvenom kretanju, odnosima i ulogama.

Kao i u slučaju polazne tačke, rezultati razgovora sa mlađim učesnicama se razlikuju i veoma često navođen *pokretač* jeste težnja ka izlasku izvan okvira tradicionalno definisanih rodni uloga, koje uvode i dodatan pojam puta emancipacije – negativnog primera, koji se izrazito često pripisuje upravo generaciji koja im prethodi, a koja nije izašla izvan nametnutih normi. Očekivan odgovor na postojanje primera koji žene ne žele da prate, ili čije odluke ne žele da ponove, nameće i postojanje *uzora*, odnosno inspirativnog primera, kojem se u sopstvenom delovanju teži. Tokom fokus grupa, učesnice kao uzore navode poznate ličnosti, jake i odlučne žene, čiji stvarni životi nisu nužno predmet interesovanja. Međutim, jednako inspirativne primere učesnice pronalaze i u sopstvenom okruženju i unutar sebi sličnog sistema okolnosti.

„Ja gledam ovu ženu V. kod koje sam radila. Žena je fantastična. Ne zato što je bogata i prebogata, može ceo Beograd da kupi, nego što ima svoje 'ja'. Vesela je, duhovna. Porodica složna. Sve ih ona drži na okupu.“ (fg Beograd)“

Prepoznavanje uzora i anti-uzora implicira i prepoznavanje i primenu različitih *mehanizama* na putu emancipacije, a obrazovanje se u kontekstu fokus grupa može interpretirati kao dominantan i najčešće istican mehanizam. Posebno je važan nastavak školovanja i nakon osnovne škole, kao i povratak obrazovanju nakon prekida zbog udaje, rađanja dece ili zaposlenja. Isticanje obrazovanja direktno je povezano sa povećanjem mogućnosti za ravnopravno učešće na tržištu rada i rušenju rodni barijera unutar ekonomskog sistema. Učesnice istraživanja, kao i partnerke na projektu, skreću pažnju na još uvek prisutan otpor zajednice prema obrazovanju devojčica, pa je

tako prepoznata i uloga i važnost institucija koje su zadužene da postojeću regulativu dosledno primenjuju i čiji je zadatak da odstupanje od zadatih pravila sankcionišu, pogotovo kada su u pitanju devojčice kao najosetljivija grupa. Imajući u vidu da su obrazovanje, znanje i veštine definisane kao najznačajniji mehanizam emancipacije, ne iznenađuje činjenica da su upravo đačke knjižice, studentski indeksi i sertifikati česti predmeti koji su predloženi za ostale aktivnosti na projektu, kao predmeti koji u izložbenom kontekstu mogu da prenesu značaj simboličkog narativa i prostora obrazovanja.

Kroz rad sa partnerskim organizacijama i romskim ženskim aktivistkinjama zaključeno je da definisanje *tačka oslonca*, kroz odgovore na pitanja *kome, kada, zašto, kako i gde* se žene obraćaju za pomoć i podršku, predstavlja značajnu tačku mapiranja nasleđa emancipacije. Mapiranje tačka oslonca je i u vizuelnom smislu značajan deo ovog procesa, koji se može obraditi na više načina od kartografije do predstavljanja kroz predmete, narative i lična iskustva. Bez obzira na prirodu događaja ili razloga pokretanja promene, svaki proces transformacije sa sobom nosi izvestan stepen straha i nesigurnosti, koji se prevazilaze na različite načine, a najčešće kroz posmatranje uzora ili uz nedvosmisleni podršku tački oslonca.

U ovom smislu podrška roditelja / porodice prepoznata je kao krucijalan oslonac na putu emancipacije, kao i podrška bliskih članova porodice, prijatelja, aktivistkinja, ali i šire zajednice i institucija.

Međutim, inicijalna podrška neretko izostaje i u takvim okolnostima put emancipacije započinje i nosi žena sama za sebe, postajući sopstvena tačka oslonca:

„Ja sam se sama upisala u školu. Moja majka nije htela da ide sa mnom da me upiše. Ja sam gledala šta radi moja drugarica i ja sve za njom, sama sam se upisala.“ (fg Beograd)

Tačka oslonca značajan je element formulisanja nasleđa emancipacije, jer kroz metod mapiranja zajednice tačke oslonca postaju tačke imaginarne mape zajednice i njihovim povezivanjem sačinjava se mreža solidarnosti koja ideji nasleđa emancipacije daje vitalnost i utemeljenost.

Izostanak podrške i osuda okoline ključni su *izazovi* sa kojima se sagovornice suočavaju na putu promene sopstvenog individualnog / porodičnog i/ili društvenog statusa. Izostanak podrške se manifestuje na više načina – u nekim slučajevima je to zabrana školovanja, u nekim je to nepružanje pomoći u odgoju dece, dok je u nekim to nereagovanje na nasilje (bilo kog oblika). Većina sagovornica, naročito starije životne dobi, susrela se u toku života sa različitim vrstama predrasudama od kojih su

dominantne one na nacionalnoj i rodnoj osnovi. Često su zbog svoje nacionalnosti bile odbijene za posao, druženje i/ili kontakt bilo koje vrste. Unutar sopstvene zajednice Romkinje se susreću sa drugom vrstom predrasuda – onom koja svoje fiktivno utemeljenje pronalazi u tradicionalnim matricama ponašanja, te u skladu sa tim inferiornim položajem žene u porodici / široj društvenoj zajednici:

„Moja starija ćerka je završila fakultet. Sa dečkom se zabavljala 7, 8 godina. Ali ti ljudi nisu hteli obrazovanu snajku. Hteli snajku koja će da im sedi u kući i čisti. I moja ćerka nakon 8 godina raskinula sa njim.” (fg Beograd)

Mnoge od sagovornica su svesne i činjenice da se brojni izazovi, odnosno prepreke nalaze i na individualnom nivou. Kako navode, početak emancipacionog puta često prati osećaj nesigurnosti i brige, te pitanja poput „šta ako ne uspem?”, „imam li snage?”, „šta ako ne donosim pravu odluku” i sl. Kako neke od njih navode, „najteže je napraviti prvi korak“, koji je u najvećem broju slučajeva zapravo spoznaja da je potrebno ostvariti promenu u životu.

Sprovedeno istraživanje u fokus grupama rezultiralo je u skiciranju emancipovane žene koja je „NEZAVISNA (koja radi posao koji želi, koja ima porodicu kakvu želi i dece koliko ona želi), (...) koja je SAMOSVESNA jer zna šta su joj prava i obaveze; (...) koja je HRABRA i koja ima snažan KARAKTER i tuđe mišljenje je ne definiše; (...) Ona je OBRAZOVANA i ZAPOSLENA; (...) ona je SAVREMENA žena koja brine o sebi, dok je sposobna da brine o drugima. (...) Ona je BRIŽNA majka, i sposobna je da stvara odnose koji su puni poštovanja, ljubavi i ravnopravnosti“.²⁸

Ona je idealno biće koje izvesno ne postoji, ali je zato svaki pređeni put emancipacije stvorio po jednu HEROINU.

²⁸ Bogdanović, Bojana, Lada Stevanović i Đorđević, Ivan. 2025. "Researching Roma Women Emancipation in the project HEROINES: from Theory to Practice". *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 73 (1): u štampi.

- Bogdanović, Bojana, Lada Stevanović & Ivan Đorđević. 2025. "Researching Roma Women Emancipation in the project HEROINES: from Theory to Practice". *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 73 (1): u štampi.
- Cochrane, Logan & John Corbett. 2020. "Participatory Mapping." *Handbook of Communication for Development and Social Change*, prir. Servaes Jan, 705–714. Berlin: Springer.
- Creative Rural Communities, Vale of Glamorgan Council. 2017. *Community Mapping Toolkit*. <https://www.valeofglamorgan.gov.uk/Documents/Working/Regeneration/Rural%20Regeneration/community-mapping/community-mapping-booklet-web-english.pdf>
- Cvetičanin Knežević, Hristina & Jelena Lalatović. 2019. *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Đorđević, Marija, Bojana Bogdanović & Miloš Rašić. 2024. „Metodologija mapiranja zajednice – istraživanje nasleđa emancipacije Romkinja“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 72 (2): 249–270.
- Garba, P. Kassey. 1999. „An Endogenous Empowerment Strategy: A Case Study of Nigerian Women“. *Development in Practice* 9: 1–2.
- Gürel, Emet & Merba Tat. 2017. "SWOT Analysis: A Theoretical Review". *The Journal of International Social Research* 10: 994–1006.
- Harvey, David. 2001. "Heritage pasts and heritage presents: Temporality meaning and the scope of heritage studies", *International Journal of Heritage Studies* 7 (4): 319–338.
- Jokanović, Milena, Ivan Đorđević & Marija Đorđević. 2024. „ Nasleđe emancipacije: sakupljanje (nevidljive) svakodnevice“. *Etnoantropološki problemi* 19 (4): 1265–1284.
- Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, 2019. *Saradnja sa civilnim društvom – temelj dobre reforme javne uprave*. <https://mduls.jazogov.rs/reforma-javne-uprave-u-srbiji/baza-znanja/saradnja-sa-civilnim-drustvom-temelj-dobre-reforme-javne-uprave/?script=lat>
- Nelević, Nataša. 2019. „Žene – Žudnje – Prelasci / Putujući muzej žena Crne Gore“. Podgorica: NVO NOVA Centar za feminističku kulturu. https://www.muzejzena.me/img-library/32/1570173445_zzp-1.pdf
- Pajvančić, Marijana. 2008. *Pravni okvir za ravnopravnost polova*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Pajvančić, Marijana. 2021. *Ravnopravnost u ustavnom razvoju Srbije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

- *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 98/2006.
- *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 22/2009.
- *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 104/2009.
- Sustaining Community. *Asset mapping handbook*.
- <https://sustainingcommunity.wordpress.com/2011/06/20/asset-mapping-handbook/>
- Šijaković, Ivan. 2005. „Nova područja sukoba između muškarca i žene.“ *Teme* 29 (3): 323–336.
- UNESCO, 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, <https://ich.unesco.org/doc/src/15164-EN.pdf>
- World Bank. 2023. *Transformative Grassroots Leadership Training*.

